

LIBURVAK

GABRIEL ARESTI. *Harri eta herri*. Kuliska Sorta, 55-gn. zenbakia. Itxaropena Argitaldaria, Zarautz'en, 1964.

Seguru nago *Harri ta Herri*-ren kontrarioak ere ez direla libratuko Arestiren influentzitik euren kritikak eta erantzunak prestatzean. Beraz nere iritzi hau idazterakoan kontuaren gaiñean nago, nere boz berezia ez dezadan gal.

Beste arrisku bat ere ikusten dut: alegia, *Harri ta Herri*-z mintzatean, Arestiri buruz aritzea, haren gai berezia azturik. Ontan ez naiz segur ez ote naizen ereriko.

Orain ez dut denbora galdu nai ideia arruntekin, bi arrixku hauek zer adierazten diguten esanaz. Gutxienez esan diteke egilleak personalitate aundia duela.

Baiñan zergatik erabiltzen dut "arrixku" itza, esate baterako "ohore"-ren orde, idazle baten ahalmeneren ezaugarriarik aundiena eragiteko indar ori dalarik? Lenen, nere laudorioak, naiz egiatiak izan, garrantsirik ez dutelakotz. Beraz, sobera daudez. Bigarren, zeren iduri baitzait lurriñak goraiatu ez baiñan belztu egiten dutela *Harri ta herri* poema, bere arritasunezko tankera ederrean. Irugarren, zeren egiazki sinisten baitut arrixku hoiek arrixku direla eta ez bakarrik egillearen nortasunaren adierazgarri. Lizardiren eta Loramendiren arrastoa gure egunotan oraindio ain nabarmen ikusirik, bildur dut Arestiren kutsuaz ez ote geran kutsatuko beste ainbeste denborako. Esan nai dut Aresti bat dugula, eta naiko ozen bere boza, milla poeta txikiren marmarraren bear izateko. Gaurko poesiak nai ta nai ez eskatzen duela Arestiren eta gizarte-poesiaren tankera hau? Bai, bear bada, baiñan nik, egia esan, molesti pitin bat sentitzen dut, J. San

Martinek bezela, ainbeste premiatzen nautenean gaurkotasun orretara. Ta badirudi San Martinek ainbeste maite duen aldaketa ortar gaurkotasunera saltoka ta besterik gabe irixten dela. Hau esatean, San Martinen kontra ez nago. Bear bada, bera baiño areago joan nai dut esanaz gaurkotasun ori ez dela lortzen ideiak eta kezakak soillik erabiliaz, baizikan idaz-tankerak, estiloak ere gaurkoa izan bear duela. Ta ontan ideietan baiño atzeratuago gabiltza, agian zaillago delako. Nik ez nioke ideien gaurkotasunari jaramon sobera eginen, ezpanu Arestingan ikusten gure izkuntza gaurko izpirituaren moldetara biurtzeko alegiña ta egiña. Lizardiren poesi-mundua adierazteko balio ez badu Arestiren idazkerak, are gutxiago letorkioke egoki Arestiren munduari Lizardirena. Ajola gutxi dio literatura baten aurrerapenerako egunean eguneko problemak arrotzen badira soilik, idazkerari alako jite ta biurgune berezi bat ematen ez bazaio. Sintaxisa gora-bera (ez dut onetan deus ere ulertzen, ezpada jaiotzetik ikasi nuena), Aresti da lenen ausartu dena euskerarekin esperientzi apur hauek egitera, eta zorionez ez du uts egin. Arestik euskera bortxatu egiten du eta agian zenbaitetan min eman, ikusi baitu euskeraren gorputza gogorturik dagoela. Hemingway, Steinbeck eta Joyceren esperientziak gure izkuntzan egiteko daude eta haien maillara iritxi artio, euskaltzale zintzo eta prestuak izango dute eskandalo geiago oraindik.

Ideia haueri indar eman nai badiet, ez dut *Harri ta herri*-ren funtsa gutxiesten. Arestik badu iada denok galdu dugun zerbait: egia esateko griña. Egia esateko amorrua galdu dugun ezkeroz, egia aulak, eguneroko egi-erdiak, aoz-ao uxaturikakoak soilik komeni zaizkigu. Gure estamu delikatuak bigarren edo irugarren maillako autore izpiritual iñozoak onartzen zituzten bakarrik. Eta euskal-idazleak ere bortxaturik zeuden euskaldun prestu ta zintzoen iduri serios eta demokratazalearen imitaterat. Egia esateko, ez ginduzten diruz ortara bortxatu, baizikan moralaren prestijio utsez eta gure erriaren ohorea gordetzearren. Bitartean iñor etzan ausartzen gure badaezpadako kristautasunaren ambiguitatea, nobiziaduen aszetika dudakoa, euskaldunaren euskotasun beratua, euskeraren gizarte-egoera probetua, burgesen gutizia amorratua... argitara ematera. Hauek eta gaiñerako gaiak tabu izanik, metafisika utsa edo bertsoak egitera bearturik geunden.

Bi era daude munduaren lotsa izkutua agerian ezartzeko: edo profeten moduan, a^ldarrika, ozenki, ukabilka egiak boteaz edo ezer esaten ez duenaren moduan, bere inguru-munduaren kontuak emanaz, kontabilidade bat eramaten den bezain serioski, zeatz eta inportik gabe. Oteiza euskaldunak Euskalerria salatzen badu, ez du gutxiago salatzen Kafka juduak. Geienbat, Aresti lenengo moduan mintzatzen da, ta ortarako eskubide osoa du. Alare baditu beste milla aurpegi ustegabeko, predikari aspergarri izatetik begiratzen dutenak. Ta ustega-

beko joera hauek dira idazle onen alderik interesanteenak. Arestik bere baitan daraman bufoiak eman bear ditu (ala espero dut) ustegabeko sustuak eta solasak. Lau kopla zuhurak betiko esanak daude, baiñan gairerako bost eroak eman dezakete suma ere ezin dezakegun mundu berria... Ni bost kopla zoroen fruitu ugari eta ondo elduen esperoan geratzen naiz. Ez dut esan nai ezer borobillik lortu ez duela, baiñan etorkizunerako material ugari eta bikaiñak biltzen ari delakoan nago. Eta Arestiri sinisten diot "bere ordua ez dela oraindik allegatu" dionean.

Arestiren gizarte-sentipenak ez du gaurko positivismo berriaren formalismoarekin zer ikusirik. Ta realismoari gogo onez eta borondatez amor ematen badio, idazle garaien nihilismoa ere bere izaeran erroturik somatzen dut. Emen dago, nere ustez, Arestiren alde izkutu ta aberatsena. Ez nintzake batere arrituko egunen batean, luzaro gabe, Hikmet eta Joyceren tartean ikusiko bagendu. Baiña hau, bear bada, aruntzegi joatea da.

MIKEL LASA.



A. IRIGARAY. *¿Se trata de la Doctrina de Sancho de Elso?* Iruñean, 1963'garren urtean. 5 orrialde 3 argazkiokorri.

Naparroako liburutegi batean agertu dan antxiñako Dotriña-liburu baten ondakin-zati batzuk argitaratzen deuskuz A. Irigaray Euskaltzain naparrak. Eztirudi gauza aundia danik, baña besterik ezian baliteke oraindik illun dagozan gauza batzuk garbi jakiteko argitasun pixka bat ekartzeko izatea.

Iruñean eta bere inguruetan berba egiten zan euskera ei-dirudi. XVI'garren gizaldiaren azkenaldekoa edo XVII'garreneko asierakoa izatea ba-eiliteke. 1626'garren urteko Beriaynena baño aurreragokoa bai. Elsoko Santxorena ote-da? Baliteke, baña Irigaray jauna ezta ausartzen baietz-ezetzik esaten, bidezko danez oraindikan beintzat, ba Elsoren Dotriña argitaratu zanetik (1561'an Nicolas Antoniok diñoanez) Beriaynenaren bitartean beste dotriña-liburu batzuk agertuko ote-zirala esateko zioak badaukaguz, Venegas de Figueroa gotzafiak diñoena oiñarriztat arturik.

Beriaynenakin eta Elizaldenakin (1735) parean iminten dauz zati-barriok, alkarren artean antzik daukeen ikusteko.

Argazkiz argitaratzen ditu aurkitu diran orri-zatiok, eta Elizalderen Dotriñearen ale-bakar ezagunaren aurreko orrialdea.

Asko esatea ete-da oraindiñoko ezagutzen eztoguzan makiña bat gauza aurkituko direala Naparroako artxibu ta liburutegietan? Ulzurrunek, Satrustegik, eta Irigirayk aurkitu dabeezanak ikusi ta gero, eztot uste larregi ausartzea ditekaneanik au esatea.

N. A.G.



Aita A. Gachiteguy, Laborantzaki injenieurra, eta L. Aguerre. LABORANTZA. LABORANTZATIK HOBEBI BIZITZEKO. Editions Ezkila. Notre Dame de Belloc, 1963. Gráficas Navarras. Pamplona (España). 234 orrialde.

Sector deprimido (nola esango genduke euskeraz? *Eremu apaldua*, edo...) deitu zion nekazaritzari Aita Santu Joan 23 garrenak. Guztioak ikusten degu nolako kenka larrian aurkitzen den gure artean ere. Zenbat baserri ustu diren urte auetan. Alako histura bat sartu zaie gure baserritarrei biotzean. Or daude ainbeste baserri-etxe mutilzarrez beteak, etorkizunik gabe.

Ba dakit nik gaitz onen sustraiak era askotakoak direla eta ez naiz emen sustrai oien billa asiko. Mugaz beste aldeko Euskalerrriak eta emengoak ere ezdituzte bearbada problema berdintsuak. Baiña nekazaritzaren beherapen onek ba du (besteak beste direla) sorburu bat ezin ukatuzkoa. Beste ofizioak ikasi egiten direla, alegia, eta au ez. Lantegiak eta industri guztiak ba dituzte beren teknikuak eta gizon karreradunak, aurrerapenen atzetik dabilzanak. Metodu berriak, tresna berriak, era berriak irtetzen dira etengabe, eta oei kaso egin gabe gaur eztago ezer. Nekazari gaixoa iñungo eskolarik gabe aritu izan da. Eta orrela eztago jarraitzerik. Sail ontan, beste sailletan bezala, buruz jokatu bear da. Ortarako nekazari-eskolak bear dira. Eta eskola oietarako liburuak antolatatu bear dira.

Belokeko fraide-etxeari zor dio Euskalerrriak lan aundi au. Aita A. Gachiteguy (*ingeniero agrónomo* da bera) eta L. Aguerre kanonigoaren artean burutua. Nekazari-eskoletan testu bezala erabiltzeko egiña. Edergarri, marrazki, numero eta estadistikaz ongi ornitua. Ez naiz ni nor liburu onen muiñaz iritzia emateko, baiña egungo jakintzak eskatzen duen zeaztasun guztiaz egiña dirudi, azal eta mamiz. Nekazari batek egungo egunean jakin behar dituen jakingarriak esplikatzen dira. Irakasle trebe batek orri auek ikasleai kurso batean xeatuz, errez konprenitzen da nolako mesedea egin lezaieken. Auek dira

liburuaren atal nagusiak: Lurra, Landareak, Kabaleak, Laborarien arteko Antolamenduak, Konduak.

Ni emen Arantzazun irakasle nagoen denboran, makiña bat gazte ikusi izan dut praille-karrera utzi dutenak. Baiña naiz ta nekazarien seme izan geienak, eztut bat bakarra ezagutu nekazari izatera biurtu denik. Beren burua zerbait jantzia ikusten dutenean, beste bide bat artzen dute. Orduan ezjakiñak bakarrik izan bear al dute nekazari? Nere arterako egoten naiz pentsatzen: Noiz aterako al dek gazteren bat asmo onekin? "Ni nekazari izango nauk, nere aita bezalaxe, baiña hura baiño buru gehiagorekin. Eta hortarako behar diren jakintza guztiak ikasiko dizkiat"... Horrela bakar bakarrik altxa lezake burua nekazaritzak.

Gorago ere esan det. Ango eta emengo problemak bearbada ez tira berdin-berdiñak izango. Ala ere, zer mesede egingo liguken liburu onek emengo euskerara aldatuta, nekazaritza berriztatzeke eta sartu den pesimismo beltzetik irtetzen laguntzeko!

A. L. VILLASANTE.



MIKELA ELICEGUI-ANTONIO ZAVALA, S. I. *Pello Errotaren bizitza, bere alabak kontautu*. [Auspoa Liburutegiaren 32'garren Zenbakia]. Donostiako "Gráficas Izarra" moldiztegiaren egiña, 1963'an. 174 orrialde 2 argazkiორი.

Gaztela-Zarreko zelaietatik ziar automobilian bigun bigun goaizala irakurri dot liburu au. Eta nik bakarrik ez, nire lagun batzuk be bai, apurka ta txandaka. Beste batzuetan baño egokiagoak egin jataz Burgos-Valladolideko azkenbako zelaiuna betikuak, liburu oneri eskerrak.

Gure artean orainarte personen bizitzak idazteke erabili eztogun teknika bategaz emoten deusku Aita Zavalak Pello Errotaren bizitza-liburu au, bere alaba Mikela Elizegik kontautu.

Berbatik berbara eta kontzientziz emoten dauz liburu onetan magnetofonaz arturiko kontakizunak. Esaeraz egiten direan laburpenak osotuta bai, jakiña, jakintsuen ikasteetarako eztirealako, jendeak erreztasunez irakurtzeko baño.

Dokumentu luze bat dozu liburu au. Pello Errotaren alaba Mikela agiten dau testigutzea, eta Aita Andoniok Eskribau-Notariotzea. Or gelditzen dira ba Asteasuko errotari-bertsolariaren bizitzako go-

rabera geienak edo asko bai beintzat, bere etxeko ta etxeartekoenakin batera. Beste onenbeste egin izan balitz bere garaian beste batzuekin (Etchahunekin esate baterako eta bat aipatzearren), gaur ezgeunkean ibili bearrik izango lauso kentzen lenago bertsolarien bizitzaen barri jakiteko.

Aberatsa eta bizia da Kataliñ Elizegiren euskera. Makiña bat berba diñoskuz euskal iztegirako balio dabeenak (errotako tresnaenak-eta batez be) eta esaeretan-da gramatikarako be bai. Batez be beraren euskeratik ikusi geinke zelako bizitasunagaz idatzi leikean, erriko euskera bizia ta bizkorra oiñarriztat arturik. Au da matrallakoa emoten deuskuna liburu onek, etxean ikasi genduan euskera bizia eta indartsua baztertu eta beste bide batzuetatik joan gareanontzako! Kiri-kiño ta Urruzuno jatortaz orain burura eta biotzera.

Errijakintzako gai asko be badago liburuan, Etnoloji arloan dabil-tzanentzat probetxugarri izango direanak biar-etzi.

Argazkiorri bik apaintzen dabe liburua. Lenengoa Pello Errota-ren erretratu da, 1915'garren urtean Eibarko Ojangurenak egin eutsona, jesarrita bere etxeurrean. Mikela alabearena bigarrena, 1963'garren urtean erretratauta 94 urtekin (1).

Badakit pixka bat zenbat kostatzen dan onelako lanak egitea ma-netofonaz, atsegiñez eta pozik egiñarren. Au bada gure Aita Antonio Zavala biergiñ aundiaren lanik aundiena liburu onetan, artxibu ta li-burutegietan artu ta iminten dabezan oar ugariak be badauke euren meritua, eurak aberastu ta biribiltzen dabeelako bizitza-liburu eder au.

N. A.G.

(1) Azken orduan, liburu onen bi albiste genituen eskuartearen eta biok argita-ratzea erabaki dugu, liburuak ongi merezi dituelakoan (EGAN-ekoek).



MIKELA ELICEGUI, ANTONIO ZAVALA, S. I. *Pello Errota-ren bizitza bere alabak kontatua*, Auspoa Liburutegia 32, 1963. *Pello Errotak jarritako bertsoak bere alabaren argibideakin*, Auspoa Liburutegia 33, 1963.

Aspaldi ez duela (ikus EGAN 1962, 309-310 orr.) Aita Zavala'k Txirrita bertsolariari jaso zion bezain oroitarri iraukorra eraiki dio orain beste bertsolari andi bati: Pello Errota'ri. *Monumentum aere perennius* da, egiaz, ori, arako goierriar ark esango zukean bezala.

Pello Errota'ren laurogei ta amalau urteko alaba Mikela'k kontatu ala jaso eta aldatu ditu paperera Aita Zavala'k bertsolariaren esanak eta egiñak. Eta bigarren liburuan bildu dituen Pello Errota'ren bertsoak ere alabak azaltzen dizkigu, noiz eta no'la sortuak izan ziren agertuaz.

Eta ba du oraindik gure langille trebeak beste bi liburutako gaia. Urrengoan, irugarrenean, emango dizkigu Pello'ren "bertso pasadizo ta ateraldi guziak" erriaren aotik —ez alabagandik— jaso dituen bezala, eta azkenik, laugarrenean, *Pello Errotaren itzala* izenarekin, onen azi eta ondorengo diren bertsolarien bertsoak.

"Lau liburu auek —dio Aita Zavala'k— gordeko al dute Pello Errotaren izena gure artean betiko!" Bai, noski, eta ez da bide oberik orretarako. Euskaldunik deiño eta are euskaldunen izenak irauten dueiño izen orri josia egongo da gure bertsolariarena.

Eta ontara eldu geran ezkeru, ez dut ixildu nai, naiz oraingoz orretaz mintzatzeko astirik ez dudan, Aita Zavala'k erderaz argitara berria duen liburu ederra: *Bosquejo de historia del bersolarismo*, Colección Auñamendi, 37, 1964.



PIARRES LARZABAL. *Senpere'n gertatua*. Auspoa Liburutegia, 34, 1964.

Larzabal apaiz jaunaren izena ongi ezaguna da gure artean, eta merezi onez ezaguna, bere teatro-lanei eskerrak. Bere antzerkiak, besterenak ez bezala, errikoiak eta ikasiak baitira, jende landu eta jende arruntarentzat egiñak.

Maiz ikusiak eta txalotuak izan dira, bai Bidasoa'z alde onetako euskaldunen artean ere, bere lanak eta orietan ezagunenetako bat da noski orain "Auspoa"-k argitara dakarren *Senpere'n gertatua* deritzan au. *Suspense* geiegirik gabeko gizon-iltzea —lehen itzek salatzen baitute egillea—, baiña arimen barrunbean ekaitz eta zurrunbilloak sortzen dituena.

Gauza jakifia da, sarri esaten ez bada ere, Larzabal deritzan langille purrukatu ori zabar xamarra dela, zabarra eta utzia, bere teatro-lanak inprentara eramaten. Zabarkeriaren erremedioa orain arkitu du, orratik, orrenbeste euskal-ondasun biltzen eta bildu-ala barreiatzen ari

zaigun "Auspoa"-n, lehen ere *Iru ziren* eta *Herriko bozak* argitaratu zuten bilduman. Ikus EGAN 1962, 306-307 orr.

Sempere'n gertatua "Lapurdiko eta Gipuzkoako euskeraz" agertu da, eta gipuzkeraz moldatu duena Aita Luis Villasante Euskaltzaindikoa dugu. Arki ote diteke antolatzaile oberik?

L. M.



FAUSTO AROCENA. *Diccionario Biográfico Vasco. I, Guipúzcoa*. Editorial Añamendi. San Sebastián [1963]. 215 págs.

Añamendi Liburu-xortaren 32'garren Zenbakian argitaratu dabe liburu au. Milla berreun eta irurogeita bost txarteletan, beste ainbeste (batzuk gora bera) gipuzkoar ospetsuren bizitzak agertzen dira, labur-labur. Ertilariak, irakasleak, eleizgizonak, idazleak, gudagizonak, itxasgizonak, osagilleak, legegizonak, santuak, etabar. Eztagoz danak or, jakiña, eta gitxiago be ez; aipagarrienak bakarrik, larregi ez luzatzearren liburuak.

Zori ona euki dabe euskal idazle ta euskalari pillo batek. Ogei ta amarretik gora dira: *Agirre* Asteasukoa (Agirre-Aundia abizenarekin aitatzen da emen), *Aizkibel*, *Antia*, *Aita Arana*, *Arin*, *Arrue*, *Aspiazu*, *Bengoetxea* ("Pernando Amezketarra"), *Bizkarrondo* ("Bilintx"), *Erro*, *J. Bizente Etxegaray*, *Garibay*, *Gerriko* biak (abadea eta jesuita), *Iparagirre*, *Iztueta*, *Zaldibiko Jauregi*, *Aita Kardaberatz*, *Lardizabal*, *Lariz*, *Larramendi*, *Aita Larroka*, *Milia Lasturkoa*, *Manterola*, *Meagher*, *Aita Mendiburu*, *J. A. Mogel*, *Munibe*, *Otaegi*, *Aita Palasio*, *Paskual-Iturriaga*, *Julian Txurruka*, *Aita Ubillos*...

Beste liburu baterako itxiten dira gure mendekoak. Ezta aitatzen orregaitik Soroa, esaterako, XIX gizaldikoa izan arren, gurearen asieran il zalako.

Balio aundiko oiñarriak dira onelako liburuak, gero aundiagoak eta osotagoak egiteko. Egingo da egunen batean Euskalerriko gizon ospatsuen bizitza-liburuak. Gipuzkoakoena egiteordurako Arozenaren onek laguntza aundia emongo dau. Orduan beste euskalari geiago be imiñiko dira. Vinson, Aita Arana eta beste euskal bibliographo ta euskal literaturaren kondairagilleen liburuetan badago bai nun aukeratu. Bizenta Mogel debarra, Aita Etxeberria oyartzuarra eta orrelako beste batzuk aitzu barik, gero bigarren eta irugarren mailakoak be bai.

Geigarri moduan 537'gn. txartelari: Delaunet'ek eztau aitatzten Motrikuko Gaztañaga itxasontzigiña Txurrukatarren liburuan, eta baleiteke neure erruagaitik izatea ori, bear zituan barri guztiak ezneutsazalako emon denporaz. Andonio Gaztañeta Iturribalzaga Txurrukatarren aidekoa zan izan be, Oñako lelengo baroiaren osabea. Baroi ori Peru'n jaioa zan, Ica urian, Iturribalzaga Montalibet Juan Joseph eukan izena, eta motrikuar baten semea zan. Baroi onen illoba bat eskondu zan Txurrukatar batekin XVIII gizaldian.

726'gn. txartelari: Onek arritu nau. Banekien neure lenagokoak Zumarragatik etorriak zirala jaioterrira, baña amesetan be ez neban egingo gure jaioterriaren abizeneko bat aurkitzea Zumarragan.

Gure lenagoko aitaita zarren izenak goratu dauz Arozenak, eta gaur txalogarria da egin dabena liburu onekin.

Bigarrenaren zai gelditzen gara orain.

N. A. G.



JOSE VICENTE DE ECHAGARAY. *Festara (Bere bertso guzien bilduma)*. Biltzalea: A. Zavała, S. I. Auspoa Liburutegia, 35-36, 1964.

Jose Vicente de Echagaray (1773-1855) donostiarraren izena nahasi xamar dabil egungo euskaldunon oroimenean, geroago etorri diren Etxegarai argien ospea dala bide edo: bazela badakigu, baiña ez, zenbaitzuk beintzat, nor zen, ezta nongoa zen ere. Nere *Historia de la literatura vasca*-n ez bide da bere aipamenik arkitzen; ezta ere, oker ez banago, Aita Villasante'ren izen berdiñeko liburu aberatsagoan. Eta, alaz guztiz, bere bertsoetarik zenbait bizi-bizirik daude, Donosti-inguru onetan beintzat. Lekuko izan bedi, lekukorik bear balitz, bilduma oni izena maillebatu dion zortziko ezaguna:

*Festarik bear bada
bego Donostia,
betikoa du fama
ondo merezia:
bestetan ez bezela
emen gasteria
amaren sabeletik
dator ikasia.*

Echagaray izan genduen luzaroan aldi bateko Donostia'ren txori kantaria. Artean ondu zituen bertsoak erre zituen 1813-ko su kixkalgarri aien ondoren, berak deitoratu zituen jaioterriaren ordu beltzak eta jai-egun atsegiñak alaitu, batez ere. Arengan asten da gureganaiño etengabe datorren Donostia'ko festa ugarien ari atsegiña. Eta arengan asten da, noski (Aita Meagher baztertzen badugu), Donostia'ko euskal-idazleen arraza bortitza: Baroja zaharra, Bilintx, Soroa, Altzaga eta beste ainbeste ta ainbesterena.

Aita Zavala'ri eskerrak, agerian dago orain Donostia'k eta Euskal-erri osoak Echagaray'ganako duen zor larria. Eta, naiz bere bertsoak erritarrak alaitzeko egiñak izan, gertariak eta egunak eskatzen zuen neurrian, atsegiñez irakurriko ditugu, eta beifiere ez onurarik gabe, antziñako gauzetan oraingoan iturburua billatzen dugunok.

Esan dezadan, bidenabar, Echagaray'ren erdal-bertsoak ere euskerazkoekin nahaste eman dituela biltzailleak. Ala bear ere. Trebeagoa omen zen euskeraz, Manterola'k dionez, baiña erderazkoak ere badute beren "xaltxa", onako ijitoen aoan ipintzen dituen oek bezalaxe:

Viva la gente gitana,
viva zu garbo y zu zal,
naide espresie su calañia,
que es de mucha caliá.
¡Pue no ez ná!
¡Al avío! camaráas,
¡Arsa y ole! a trazquilá
y al compá
entonemo
un cantá.

L. M.



LUIS MICHELENA, *Textos Arcaicos Vascos*. (Ediciones Minotauro. "Biblioteca Vasca: VIII"). Madrid, 1964.

Berreun eta sei orrialdedun liburu batean bilduta, emen daukoguz gure euskeraren errestu zar batzuk, orainarte ezagutzen diranik geienak, dan-danak ezpadagoz be.

Onura aundikoek badira izkuntzaren kondaira jakiteko bat bera itxi barik errestu guztiak, Literaturarentzako gitxiago eztira izango

bertan aurkitzen doguzan pitxia asko. Asko diñot, bai, ba liburu aundia etzan, edo beintzat geuk gure gendukean besteko aundia iruditzen etxakun onetan textu asko aurkitzen doguz.

Iru zatitan ipinten ditu egilleak. Asi erromatarren illobi-arrietako izenakin lenengokoan (amabi), eta Erdi-Arokoakin jarraitzen dau bigarrenean (ogei ta sei izenburu: zortzi leku-izen eta persona-izenen ganean, eta amazortzi glosakin eta glosa erdiekin). Azkenik, XVI-XVII-XVIII gizaldeetako esku-idatziak eta argitaratuak (ogei ta berderatzi itz-neurtu, amalau itz-lauz egiñiko eta amabi esaera-eta).

Lenengo zatiko amabiak onexek dira: Araneko Escuñauroa, St. Beatekoa, Eupekoa, Arguenoskoa, Boucoukca, Gourdanekoa, Ardiegekkoa, St. Aventinekoa, Louchonekoa, Bordereskoa, Atarratzekoa, eta Lergakoa.

Bigarren zatikoak beste atal bitan erdibitzen ditu: Lenengokoan azterten dabezanak: Elorrioko Argiñetakoak, Abadiño eta Izurtzakoak, Burgos inguruko Villabasconeskoak (945-959-956 urteetakoek), Samillanekoak, Arabako erri-izenak (1025 urtekoek), Elorrioko Elizabarrikoak, Naparroakoak (XIII gizaldikoak), (1284). Bigarrenean: Belorado aldekoak, Iratxeko glosak eta Samillanekoak, Busturiko Andra Mari Azpekoarena (1051), Aralarrekkoa (1074), Iruñekoa (1095), Leirekoa (1104), Aralarrekkoa (1125), Zamarzekoa (1167); Aimery Picauden iztegitxoa, Naparroako Legezarrenak, Gonzalo Berceorenak, Naparroako Legezarrenak, Gonzalo Berceorenak, Naparroako erri-otoitzak, euskerazko itzak gutunetan, "Las Bienandanzas y Fortunas" ---ekoak, Arnold von Arffen iztegitxoa (1496 edo 1499).

Bigarren zatia: a) *Itz-neurtauak*: Beotibarrekkoa, Akondiakoa, Urrexolakoa, Martin Ibañez Labierukoaren illobikoa, Milia Lasturrekoarenak, Pedro Abendañurena (1443), Mondragoe erre ebeenekoak, Olasorena, Martin Bañez Artazubiagakoarena, Sandailiakoa, Salinaseko kondearena, Juan Lazkanorena, Naparroako kondestablearena, Diego Lopez Harokoarena, Perutxorena, Chanfarronena, Sorabillakoena, Juan Amenduxkoarena (1564), Migel Sueskuenena, Iruñean saritu ebeezanak 1609'an (Pedro Ezcurrarena, Migel Aldazena eta Joan Elizalderenak), Portaleko Martinena, Elorriokoa, Juana Ines Kururtzeko mojearenak, Orreagako Andra Mariarenak, Tolosakoak, Fabri Peyrascena (1638), Micoletarenak (1653), Felipe-Laugarrenari egiñak (1666), eta Jesu-Kristoren Jaiotzakoak. b) *Itz-lauz egiñikoen ganean*: Bai fedea, Durangoko Frantziskotar-mojen profesarena, D. Jacob Gebarakoarena, Marineo Siculoren iztegitxoa, Rabelaisena, Ezkontzako "promesak", Carlos-Bostgarrena eta mandazaiarenak, Eskutitzak (Beltran Echauxekoarena 1584, eta Martin Seinichena, 1626), Andramendikoak, Echaibek dakarren Ave-Maria, Naparroako Kredoa-Sinistasendut, Isastik dakarren Salve-Regina, Astruen aurka Frantziskotarrak egin ebee-

zan sermoiak, Nikolas Zubiak dakarren Aita-Gurea, c) *Danetik, ainbat gauza labor*: Santillanako Markesarena, Aita Sarasolak Simancaseko Artxiguan aurkitu ebana, Estellako Fray Diegoren etxe-koena, Getxokoena, Zarautzekoena, Andoaingo Lizaurtarrena, Eibar-Mallabiko Malleatarrena, Motrikuko Illumbetarrena, Tolosako Zal-dibiatarrena, Garibaik diñoan Fray-Bizenteren esaerea, Garibai abizenarena, Getxoko Sarriatarrena, etabar. 1506'gko "Refranes y Sentencias", Isastirenak, eta azkenik Jacques Belakoarenak. Iztegi bat gero, azkenengo amasei orrialdeetan seireun-bat inguru itzekin.

Irakurlearen arbigidetzat egillearen itzurreagaz asten da, eta zuzenbidetzat bibliographia eta laburpen on batzukin.

Etxura egokian dago irarlana, ondo eta garbi egiña, Donostiako Izarra Etxean.

Euskal-kulturaren agertu diran liburuetatik onenatariko bat dogu au, Mitxelenaren au. Ikasle asi naz gaur berakin, eta eztoz uste bakarra izango naizenik.

N. A. G.



AGUSTIN CARDABERAZ, S. I. *Euskeraren berri onak*. Auspoa Liburutegia 37, 1964.

Aita Cardaberaz iztun erraz eta ugari agertzen zaigu utzi zizkigun liburu guzietan. Etzen ain garbia edo, dirudienez, garbitasunak etzion Aita Mendiburu'ri adiña ajola.

Liburu orien artean, ordea, bat da berezia eta berezitasun ori dela bide arras ezaguna: *Euskeraren berri onak* deritzana eta "Auspoa"-k orain berrero, laugarren aldiz, argitara duena.

Gaia du berezia liburu orrek, gaiñerako guztiak erlijiozkoak baitira eta au bakarrik bestelakoa, euskeraren berri emateko eta euskeraz ongi mintzatzeko eta idazteko egiña. Eta orri eskerrak franko gauza ikas dezakegu gure izkuntzaren garai artako izaeraz eta egoeraz.

Liburu orrekin batean —lehen argitaraldian 63 orrialde besterik ez zituen liburuxka baita— beste bat argitara du "Auspoa"-k: *Aita Agustin Cardaberaz Jaincoaren serbitzari andiaren berri laburrac* izenarekin "apaiz batec" euskeraz eman zuena Durango'n, Elosu'renean, 1908-garren urtean. Ederki baiño ederkiago dator, beraz, Cardaberaz'en obrarik ezagunenatariko onekin batean egillearen bizitzaren berri ere ikas dezagun. Ez baitugu aren lanik ulertuko zer nolako gogoak eta asmoak eragiten zion ez badakigu.

SEBASTIAN SALAVERRIA. *Neronek tirako nizkin*. Auspoa Liburutegia, 38, 1964.

Liburu onek, onezkero guztiok dakigunez, eraman du aurtengo "Agora"-ren "Guipuzcoa" eleberrisaria. Eta burruka larrian eraman gaiñera —orrenbeste esan dezaket, noski—, ez baitzuen etsai indartsuren faltarik.

Saria ez ezik, irakurleak ere eraman ditu bere ondoan, batari eta besteari entzuten diodana sinetsi bear badut. Nola ez sinetsi, gaiñera, neroni ere liburu=au burutik burura atsegiñez beterik irakurri dute-netakoa baldin banaiz?

Itz bitan esana dago non datzan *Neronek tirako nizkin*-en gozoa eta indarra. Gure artean eunka eta millaka ditugun erriko gizon apal orietako bat mintzatzen zaigu Sebastian Salaverria'ren aoz, gizon argia, ez ikasiegia eta ez ezjakiña. Orrexek kontatzen dizkigu, argi eta bizi, bere bizitzako gertaerak eta gorabeherak, Oiartzun'go jaiotetxetik asi eta azken gerrateko ezbearrak eta naigabeak burutu arte.

Irakurgai erraza eta atsegiña au, iñon errazik eta atsegiñik baldin bada, eta batez ere bizia dariona. Eleberriak lekuko izan bear duela diotenak badira, besterik baiño lehenago. Dena dela, lekukoak ere bear dira, gutxienez, eta nekez arkituko dugu onelako lekukotasun eta testigutza zintzoagorik. Orrelako zerbaiten egarriak geunden aspaldian gure Euskal-errian.

Eleberrion ondoan, ez du iñork ukatuko bertso-paperen egi-leak bestetarako ere gauza direnik.

L. M.



Ondarruko Kantak. [Ondarroako "Acción Católica"-ko emakumeak Zarautzeko "Itxaropena"-ren moldiztegian argitaratua, 1964'garren urtean]. 200 orrialde.

Bakotxak bere gurariak daukoz, eta auxe da gustora artu dodan liburu bat. Artu ta irakurri, eta irakurri ta kantau biak batera.

Egillearen izen barik dagozan apaingarri politekin azalean, ogei ta zortzi kantu dakartza barruan. Ondarroakoak geienak; alakoren batzuk Bizkaian ezagutuak direanak be bai, eta Euskalerrri guztian eta euskaldunik badago munduki azkenengo baztarretan kantetan

dana be bai. Eztot uste larregi esatea danik au, ba "Boga-Boga" kantetan eztakien euskaldunik ba-otedago iñun? Sartu da bai kantu au gure erriko kantaen artean, batoren bat sartu bada!

Liburu onetan ikusten danez, aberatsa da Ondarroako eleizkanta pilloa. Gero, errikantak eta bertso-barriakin borobiltzen dira ogei ta zortzirok.

Egintza Katolikako Andrazkoek gauza ederra egin dabe euskerraren alde. Eta euskerearen alde bakarrik ez, beste alde on batzuk be badaukoz onelako kanta-liburu ba argitaratzeak-eta.

Bai, len be esan dot iñoz, eta ez naz aspertuko esaten pozteko izango leitzakela Ondarrukoek egin dabeena eredutzat artuta besterri batzuetan be bes ainbeste egingo baleitzake.



Ondarroa ¡Boga Boga...! Maiatza-Bagilla, 1964. [28 orrialdedun Zenbakia, Txomin Agirrereren omenez egiña].

Apaingarriz eta irakurgaiz beteta dator "*Ondarroa ¡Boga Boga...!*" aldizkaria aurtengo Udabarrian; Txomin Agirre Badiola zarenaren omenez, zenbaki lodian.

Garoa eta *Kresala*-ren zati batzuk eta Agirrereren olerki ta kontu batzuk argitaratzen dira bertan, lenago eta oraingo idazle pillo baten irakurgaiekin batera. Gorostiaga, Zubikaray, Kamiñazpi, Araxes, Gama, Erkiaga, Onaindia, Mitxelena, Clavería, Corraera-Lazaro, San Martin, Iparkale, Olaizola, Villasante, Arrue, Bitaño, Lojendio, ta Iturriaren lanak eta Ibarzabal, Enbeita, Urtubixa, Azpillaga, Lopategui, Uztapide, Basarri ta Mugartegiren bertsoak.

Bidezko danez, danak goratzen dabe Agirre ta bere euskal lana, baña ezta dana txapligoerreta utsa, ta gitxiago be ez, jakintzaz eta zentzunez egindako kritika bat baño geiago dira orko lanen artean agertu direanak-eta.

Eun-Urte-Betetze onetan Belaustegik eta Zubikaraik Agirreri egin deutseen Kantu barria be argitaratzen da, musika ta guzti.

Euskaltzaleen liburutegietan eukitea merezi daben zenbaki polita da. Bier ederra egin deusku Zubikaraik berau antolatzen eta Ondarroko Erriko Agintarien laguntzarekin argitaratzen. Danon eskerronek eta zorionak irabazi dauz.

N. A.G.

BERTSOLARIAK. *Amar urteko bertso-paperak (1954-1963)*. Auspoa Liburutegia, 39, 1964.

Bertsolarien laguntzaille eta ezagutarazle gailiena dugun Aita Zavala'k —betiko Aita Zavala'k— bildu ditu liburuxka polit onetan azken amar urte onetako bertso-paperak.

Bertso-paper oriek ez dute noski, orain aspaldi ez dela zuten emanik eta eskerik. Bizi dira, alaz ere, eta luzaroan iraungo ahal dute oraindik! Eta besterik uste duenak aski du emen bilduak irakurtzea bere iritzia aldatzeko.

Or arki ditezke egungo eguneko geienak, gaurkoak ez ezik betikoak direnak ahaztu gabe: “Mutil zarra ta neska zarra”, “Enamoratu baten gogoa” eta “Ama euskera”, “Astronauta eta atomika”-ren aldamenean.

Egilleak ere guztitarikoak dira: paper-gille ixillak, plaza-gizonak eta azkenik oraindik orain idazle trebe agertu zaigun Sebastian Salaberria.



JESUS MARIA DE AROZAMENA. *Donostia, capital de San Sebastián*. Colección Auñamendi, 35. San Sebastián, 1964.

Arozamena idazle ezaguna da aspaldidanik, erderaz batez ere, baiña bai euskeraz ere. Emen bertan, EGAN onen orrietan, agertu izan baitira bere euskal-bertsoak.

Maiz erabili izan dituen Donostia zaharreko —atzoko eta erenungo— oroitzapenak darabilzki berriz, erri-min atsegiñez igortzirrikako oroitzapen gozoak.

Donostia'tik ain urbil jaioa naizelako edo, ezin dezaket neure burua donostiartzat jo, kaxkariña izatea ez baita aski orretarako. Ez naiz, beraz, emen Arozamena'k ematen dituen Donostia zaharraren berriak aztertzen asiko. Auxe esango dut, ordea: ez dagoela gorderik berri orietan Donostia'ren euskal-sustraiak eta erroa. Ez dago gorderik, ageri-agerian baiña. Eta euskal-literaturari gagozkiola, or agertzen zaizkigu oso eta bizi, beste askoren artean, Echagaray “Iñauterrien olerkaria”, Bilintx, On Toribio eta On Avelino. Eskeintzen dizkigu berriak, gaiñera, ez ditu maiz aski liburuetan arkitu.

Liburu atsegiña, benetan, donostiarrentzat eta donostiar ez diren guztientzat.

L. MITXELENA.

PEDRO DE AXULAR, *Gero (Después)*. Introducción, edición y traducción de LUIS VILLASANTE, O.F.M. (de la Academia de la Lengua Vasca). Espirituales Españoles, serie A, tomo XVI. Juan Flors, Editor. Barcelona. 1964.

Oraintxe irten da argitara *Gero* berriz ere, baiña oraingo aldian euskeraz eta erderaz, Aita Villasante'ren erdal-itzulpenarekin, Pedro Sainz Rodríguez eta Luis Sala Balust buruzagi dituen liburu-sail ezagun batean.

Euskal-testoa Axular'ena da, oraingo idazkerara antolatzea beste aldakuntzarik gabe, lehen aldiz agertu zen bezalaxe, eta azpian darama, orriz orri. erdal-itzulpena, Sarrera, argitaratze-lanak eta itzulpena erabat Aita Villasante'renak dira eta badakigu guztiok zein sakon eta errotik ezagutzen duen onek euskal-literaturaren bitxirik aberatsen au.

Besterik ez oraingoz, astirik ere ez dago eta. Auxe bakarrik: salgai dagoela edizio berri au, argi eta ederki egiña Barcelona'n, bai Euskaltzaindiaren etxean Bilbao'n, bai "Julio de Urkixo" Mintegian Donostia'n eta baita ere Arantzazu'n bertan.

L. M.



- Xavier Diharce, O.S.B. (Iratzeder) - Gabriel Lerchundi, O.S.B., SALMOAK*. Edition Ezkila. Notre Dame de Belloc, 1963. Ordorica Anaien lantegietan Bilbaon argitaratua; 854 orrialde.
- Iratzeder-Lertxundi, SALMOAK. Bastarrika tar I*. Aita beneditarrak gipuzkoeratuak. Talleres Gráficos Ordorica. Bilbao, 1963; 365 orrialde.
- Iratzeder-Lerchundi, SALMOAK. Biz aieratzalle A. Line Akesolo*. Gráficas Bilbao. Bilbao, 1964; 262 orrialde.

Asko zor dio Euskalerrriak Belokeko fraide-etxeari, eta egunetik egunera zor ori berretuz dijoa. Oker ezpanago, etorkizun aundiko lana da oraingo au. Elizak bere Liturgian berebiziko estimutan izan ditu Salmoak. Testamentu Zaarreko otoitz-liburu au, otoitz-libururik ederrera bezala erabilli izan du beti. Orain euskeraz eman dizkigute Salmoak, eta beren doinu ta guzti gainera, gizataldeak kanta al ditzan. Geiegikeria gabe esan diteke Iratzederrek itzulpen miragarri bat lortu

duela. Ez nuen siñistuko ikusi ezpanu, testu beneragarri oiek orrenbesteko indar, gozo ta argitasun euskeraz izan zezaketenik. Doiñuaz iritzia emateko, musika-kontuan ni baiño trebeago den batek bearko luke itzegin, baiña Iratzederren letra eta Lerchundiren doiñuak eziu hobeki ezkonduak datoz. Diskoetan ere emanak izan dira salmo oietako batzuk, eta salgai daude. Maiz jartzen dizkigute guri emen Arantzasun goizean jaikitzerakoan, eta arras ederrak dira.

Gipuzkoerazko edizioa Aita Baztarrikak egin du, Iratzederrena oiñarrizat arturik; eta Akesolo karmeldarra izan da bizkaierazkoaren egille. Oso egokiak auek ere. Baiña bi liburuxka auetan letra utsa dator. Doiñuetarako lapurdierazko liburu gotorrera jo bear.

LABORANTZA eta SALMOAK. Ori da oiñarriko obrak gure Euskalerrian ematea!



- Aita Gabriel Lerchundi*, IRAKURGAIK NOLA KANTA. (*Othoizlari* n.º 38. Supplément n.º 1) Editions Ezkila. Abbaye Notre Dame de Belloc. 1964. Imprim éen Espagne, Imprinta Offset Navarro; 40 orrialde.
- IRAKURGAIK I. *Mendekostetik eta Hamahirugarren igandearaino*. Editions Ezkila. Abbaye Notre Dame de Belloc, 1964. Imprimé en Espagne, Imprinta Offset Navarro; 103 orrialde.

Konzilio onek, denek dakigunez, atea zabaldu du Liturgiaren egin-tzetan erriko izkuntzak erabili ditezen, zati berezi batzuetan bederen. Eta Belokeko beneditanoak eztira lo egon, An dute Aita Lerchundi, musikalari trebea. Lehenbiziko liburuxkan meza nagusietako epistola eta ebanjelioak euskeraz kantatzeko era erakusten du, ejenpluak eta behar diren oharkizun eta argitasunak emanez.

Bigarreanean, berriz, Epistola eta Ebanjelio oien testua ematen da, aurreko liburuxkan erakusten diren doiñuekin kanta ditezen. Hemen Mendekostetik eta Hamahirugarren iganderainoko epistolak eta ebanjelioak datoz.



Othoizlari N 39 (Supplément) IRAKURGAIAK II. Mendekoste ondoko Hamalaugarrenetik eta Hogoi-ta-lau garren iganderaino. Editions Ezkila, Abbaye N. D. de Belloc, 1964. Imprimé en Espagne, Imprinteria Offset Navarro; 182 orrialde.

Irakurgaien bigarren liburuxka ontan Mendekoste ondoko 14 garren igandetik 24 garrenera arteko epistolak eta ebanjelioak datoz. *De Tempore* deritzaion saillekoak dakazki lehenbizi, eta gero Santuen aldiko pesta egun aundi batzuetakoak ere bai. Adibidez, Kristo Errege, Santu guztien Eguna, Errosario Santuko jaia, Illeen eguneko mezak, eta azkenik ezkontzako meza.

A. L. VILLASANTE.



EUSKERA ETA LITURGIA

Azkeneko irurogei urtez Eliza kezkatu bizi izan da nundik eta nola bizi araziko Liturgia. 1903'an, Pio aita santu amargarrenak asi zun Elizaren berritze ori bere Motu Proprio "Tra le sollecitudini" agerraraziz. Onela zion: ... "bear-bearrezkoa da erriaren sarrera misteriorik gorenkoetan eta Elizaren otoiitzean". Arrezkero, Elizak geldiro-geldiro, orain emen eta gero an, agertu du bere maitasuna bere legeak bigunduz eta ulergarriagoak egiñez. Eskola berriak, liturgi gaietarako bereziak zuzenduak izan dira, gutxi-asko, nun-nai, Gizon jakintsu asko indar ustu dira Elizaren nai ori burutzen.

Lan guzti oien arnari bikaña jaso du azkenean kristau erriak: Vaticanoko bigarren Batzarraren Liturgi Konstituzioa. Errialde guzietan asiko dira, beraz, urte askoen lanak azaltzen. Eta Euskalerrin-zer? Esukeraz, zer? Zer egin degu azkeneko irurogei urte auetan? Eta, orain bertan, zer ari gera?

Euskaldunok, oso esaneko gera. Bañan, orixe da errexena! Erromak esaten duna bete bear da lenik eta guztien gain; eta, euskera ere

Erromak emango ote digu? Eliza atzeratutzat jotzen degu; eta euskaldunen artean, oraindik atzerago, noski. Eliza osoan, iritxi geratu mugara irixteko, azpitik batek baño geiagok lan egin bear izan dute. Guztiak gu bezela gelditu balira...

Jokaera, edo geldiera!, onen errua guztion da noski; bañan, batez ere, goi maillatan egon eta bizi diranena. Indarrak oien eskuetan bait-daude, eta berak artu bear dituzte neurriak lanak zabaltzeko eskuetan dituzten indar oietan.

1947'ko azaroaren 28'an, Frantzin rituala bi izkuntzetan iritxi zuten: latinez eta pratsesez. Garai artan bertan, Bayonako Gotzaiak: Albert Terrier, eskatu zun baimena Erromara, euskalerrin, euskeraz eta latinez errezatzeko. Erromak emandako erantzunak "beste" gauz asko erakusten dizkigu. Orduan, Liturgi gaietan Nagusi egiten zuna Españin Aita santu ordeko izana, Cicognani, zan. Eta erantzuna au izan zan: "zuei baimen ori ematen baitdizuegu, beste aldeko euskaldunak ere eskatu egingo dute".

Orain, gauzak garbiago daude. Beste errialdek dituzten eskubideak ere baditugu guk. Bañan, ixillik lana egitea maite ez degulako, orain ezertxo ere egin gabe gaude. Noski, lasterka, zerbait egingo da. Naira al da? Beste erriak jakintsu aundiak izan arren, alkatu denen indarrak, orraztu bein ta berriz, galdetu erriari, oker dagona zuzendu, illun zegona argitu... eta beti lanean jarraitzen dute. Gure artean, ez dago indarririk alkatu bearrik!!! Batek lasterka egiten duma denak ondo artu bear dute! Eta ondorio... jakiña! Euskera zalla, erriak ezer ulertzen ez duna. Ortarako, latifia ere or genuken! Itxura besterik ez betetzekotan, euskera izan edo aramea, berdiña litzaiyuke.

Euskera zalla baño ohea ez da "errexegia" ere. Itzulpenak ezdezazke edonork bere gain artu. D. Manuel Lekuonak orrela dio: "Mintzaerak, bizia izateko, mintzaera errikoya bear du izan. Bañan, "errikoyak" ez bait-du esan nai "arlotea". Erderaz esango litzaken bezela *lenguaje popular*, ez dala, alegia, *lenguaje chabacano*. Mintzaera arlotea, errikoya da, ori bai, oso errikoya; bañan ba'da mintzaera errikoi bat ere, arlotea ez dana. Arlotetasunaz kanpora eta arlotetasunaren gainetik, ba'da mintzaera errikoi bat, txukuna, garbia, egokia... Eta ain xuxen, Liturgiako mintzaerak olakoxea izan bear du: txukuna, egokia. Iru arrazoi-bidegatik:

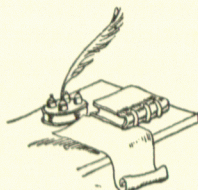
- a) Jaungoikoaren itzari zor zayon itzalagatik;
- b) Elizari eta Liturgiari zor zayon itzalagatik;
- c) Entzuleai zor zayen itzalagatik.

Iru arrazoi-bide oyek, mintzaera txukun eta egokia eskatzen dute gure itzulpenetarako.”

Eta bildur gera itzulpen guziak ez dirala ez txukun eta ez egoki izango. Eta gure arrazoiak baditugu orrela aitortzeko. Erriari zerbait zor zaiola deritzait, eta ondo litzake guztiak jakitea nortzuk diran itzulpen oietan ari diranak, eta ze bide damazkiten beren lanetan. Mezatako irakurgaiak ondo dijoaztelakoan nago. Bañan, ori ai da guztia? Meza-erdikoa kendu ezker gañetiko guzia itzul-bearra izango da. Noizko izango ditugu itzulketa oiek? Eta nola itzuliak?

Ez da arritzekoa, euskaldun apaizak, erriaren kristau-bizita berritzen saiatu bear diranak, oso kezkatu izatea.

MARCOS AMUNDARAIN
beneditarra



Dominique Peillen 1964 urteko Domingo Agirre Novela-Sariaren Irabazle

Aurten Txomin Peillen-i eman zaio Domingo Agirre novela saria, Bizkaiko Ahorro Kaxak Euskal Akademiarekin bat egiñik sortua duena. "Gauaz ibiltzen dana" deritza saria irabazi duen obrari. Juradua osatu dutenak Gabriel Aresti, Juan San Martin eta Alfonso Irigoyen izan dira eta ago batez eman dute erabakia.

Txomin Peillen Parisen jaio eta bizi dan gazte bat da, guraso zuherotarren semea. Euskal izkuntza batua ondo menderatua du, bere jatorriko izkera besteetatik berezientakoa izanagatik eta gaiñera kultura zabalaren jabe da.

Datorren urterako Toribio Alzaga teatro-sarira dei egiten da orainarteko oifiarri berberakin eta lanak bialtzeko epea 1965 uztaillaren 20-an bukatzen da.



R. DESCARTES'en

Gogamena ongi zuzentzeko
ta yakintzaetan egia billatzeko
IKASBIDEEN BURUZKO ITZALDIA.

LAUGARREN ZATIA

Ez dakit an egin nitun lenengo gogarteez mintzatu bear natzaizuen ain metapisizkoak eta oi ez bezelakoak baitira ta ez zazkie, apika, guziaz on izango. Alaere, artu ditudan oiñarriak aski sendoak diranentz ebatzi al dedin, gogarpen orietzaz zerbait esatera, nola-edo-ala, beartua nauzute. Ekanduai buruz, guziz ezbaikoak diran iritziaz batzutan dudagabekoak bai'liran yarraitu bear diegula ateman izan nun, eta au esanik dugu lengo zatian; baiñan, egia ikuskatzea beste ariketarik orduan ez nularik, bestera izan bear nula uste izan nun, eta ezbai txikiena zegola irudi lekidaken guzia gezur-zuritzat astandu, ori eginda gero ezbairik gabekoa izango litzaken zerbait nire siñestean gelditzen ote zan ikusteko. Orrela, batzutan zentzumenek iruzur egiten diguten ezkeru, aiek irudi-erazten diguten bezelakoa dan gauzarik ez dagola balizkatu nai nun; geometiri-gai bakunenez ari izatean ere utsak eta paralogismuak egiten dituten gizonak ba-diran ezkeru, beste edozein bezain utseginkorra nintzala uste izan nun eta lenago egiztabidetzat euki nitun arrazoi guziak astandu egin nituen aizuntzat; eta, azkenik, ernai gaudelarik datozkigun gogoetak oro lotan ere, bat ere egiazkorik ez dala, etorri dakizkigukela gogoraturik, ordurarte ene gogoan sartu gauzak oro, ene ametsetako lillurak baiño

egiazkoagoak ez zirala iruditzea erabaki nun. Laster ateman nun, ordea, orrela, oro aizuna dala gogoan erabilli nai nularik, ori gogoan nerabillan nerau zerbait izatea bearrezkoa zala; ta egia au: “gogoetan ari naiz, beraz ba-naiz”, sifiesgogorren balizkatze nabarmenenak ere, ura naiz, beraz “ba-naiz”, sifiesgogorren balizkatze nabarmenenak ere, ura ezin kordoka-arazteraiñoko sendo ta tinkoa zala oartuta, billatzen ari nintzan pillosopiaren lenengo oiñarriztat, kezka gabe, artu nezakela.

Orren ondoren, ni nintzana aztertu nun oartuki, ta gorputzik ez neukala ta arkitzen nintzan mundurik ez lekurik ez zegola iruditu bai, baiñan, ura gora-bera, ni ez izatea iruditu ezin nula ikusirik eta, aitzitik, beste gauzak bai-egia ez-egia izateaz gogoeta egiten nuntetik bertatik ni izatea oso argi ta agiriki ba-zetorrela, ta gogoeta egitez azterteaz beste bage, amestu izan nun gaiñerako guzia egin izan arren, ni ba-nintzala siñesteko biderik ez nula ikusirik, artatik eza-gutu nun ni sorkari bat nintzala bere izaera edo dantasun osoa gogoetan ari izatea dana ta, izateko, lekurik bear ez duna, ez ta ikugaizko gauza batetik ere ez doana; beraz, nerau, ots, naizena izan egiten naun gogo au, gorputzaz oso bestelakoa da, bai ta au baiño ezauterrezagoa ere, ta gorputza ez ba'litz ere, gogoa beti izango litzake dan guzia.

Orren ondoren, begi eman nion, erabatez, esakizun batek egiazko ta agiria izateko bear dunari; ta orrelakoa ba-zala nekin bat idorro berria nun ezker, agiritasun ori zertan datzan yakin bear nula ere uste izan nun. Ta oartu izan nularik “gogoetan ari naiz, beraz ba-naiz” esakizunean egia diodala segurutzen didanik ez dagola, baiña gogoetan aritzeko izatea bearra dugula argi-argi dakusadala, erabaki nun erabateko arau au ontzat artu nezakela; guziz argi ta garbi bururatzen zaizkigun gauzak egiazkoak dirala; baiña ba-dagola zenbait korapillo argiro bururatzen zaizkigunak zeintzu diran ongi oartzean.

Orren ondoren, gogoratu zitzaidan ezbaiean nengon ezker, nire izaera oso betegiña ez zala, txit argiro bainekusan ezagutzea ezbaiean egotea baiño betegintzarre aundiagoa zala; ta otu zitzaidan billatzea nondik ikasi izan nun ni baiño betegiñago dan zerbaitetzaz gogoeta egiten; eta argi-argi ezagutu nun, izan ere, betegiñagoa zan izaeraren baten bidez izan bear zuala. Nitaz lekoreko zenbait gauzaz, ots, zerua, lurra, argia, beroa ta beste milla batzuez nitun gogoetai buruz, nondik zetoan yakiteak ez niñun kezkarazten, gogoeta orietan, ene irudiz, ni baiño gorengo egiten zitun ezer ez ikusirik, siñetsi al bai-nun, baldin egiazkoak ba'ziran, nire izaeraren menpekoak zirala, berak alako

betegintzarrea ba-dulako, ta baldin ez ba'ziran, ezerezetikoak nitun, ots, ba-zeudela nire baitan, uskor naizen aldetik. Baiñan ezin gerta liteke beste ainbeste nire izatea baiño betegiñagoa dan izate baten bulkoaz; agirian eziña baitzan bulko ori utsetik etortzea. Ta betegiñagoa betegiñezagoaren ondore ta menpekoea dala uste izatean, ezer ezetik zerbait etorri litekela uste izatean baiño yazargo gutxiagorik ez dagon ezker, ezin zitekean ere neronengandikoa izan. Orrela, ba, bakarrik gerta liteke ni baiño egiazki betegiñagoa, bai ta ere nik amestu nitzaken betegintzarre guzien yabe zan izaera batek, ots, itz batetan, Yainkoak nigan ura yarri izatea. Oni gaiñeratu nion, nik ez neuzkan zenbait betegintzarre ezagutzen nitun ezker, ni ez nintzala izatedun bakarra (emen, zuen baimenaz, eskolako itzak erabilliko ditut naierara) ta ni menpeko nintzaion eta neukan guzia argandik nireganatua nun beste sorkariren bat izatea bear-bearra zala; ni, ba, bakarra ta beste edozeiñekiko buruyabe izan ba'nintz, Izate betegiñaren erkide nintzan gutxia neronengandikoa izateraiño, euki nezakean ere, neronez, bide beretik ez neukala nekin guzia, ta orrela amaigabe, betiereko, aldakaitz, aloroko nerau izan eta, erabat Yainkoagan oartu al nitun betegintzarreak oro euki. Oraintsu egin ditudan arrazoien arauz, ba, Yainkoaren izaera ezagutzeko, nireak ezagutu dezaken aiñan, aski nun nire baitan bulkoren bat idorotzen nun gauza guziaz begi ematea ta aiek eukitzea betegintzarre zanentz ikustea, ta ziur nengon zenbait uts darakustenetako bat ere Yainkoagan ez zegola, baiña beste guziak ba-zeudela; orrela, ba-nekusan zalantza, zuzikakeria, goibeltasuna ta orien antzekoak ezin ditekezela Yainkoagan izan, nerau ere asko poz-tuko bai-nintzake aietatik aske izateaz. Orren gain, nik ba-nitun zenbait gauza ukigai ta gorputzdunekiko bulkoak; ametsetan ari nintzala ta nekusan eta uste nun guzia gezurrezkoa zala balizkatu ba'nu ere, ezin nun ukatu, ala ere, bulko oriek nire gogamenean egiatan zirala. Baiñan, adimenezko izatea gorputzezkoaz bestelakoa dala nire baitan guziz argiro ezaguturik, ta edozein osatzek menpekotasuna aitortzen duela gogoraturik, eta menpekotasuna uts bat dala, agirian, artatik ezagutzen nun ezin zitekeala Yaungoikoagan betegintzarre bat izan izaera bi oriez osatua izatea ta, beraz, Yainkoa osatua ez zala; baiña munduan zenbait gorputz, edota zenbait adimen edo guziz betegiñak ez ziran beste izate batzu baldin ba'ziran, aien izateak Yainkoa'ren alaren menpeko izan bear zula, lipar batez ere ezin iraun zularik ura gabe.

Gero beste egia batzu ikuskatu nai nitun; eta geometirilarien gaia gogotan arturik, niri bururatzen zitzaidana gorputz yarraiki baten antzo edo luzeraz, zabaleraz ta goralgoz naiz apalgoz baztergabeki edatutako gune bat, iduri ta aundigo bereziak euki ditzaken eta alde

guzietarantz igi edo alda ditekizan zati batzutan uzi ditekena, geometrilariiek guzi ori balizkatzen baitute beren gaiean, aien agerbide baku-netako batzu ikuskatu nitun eta, agerbide oriei mundu guziak ematen dion ziurtasun aundi ori agiri bururatzan zaizkigulako oiñarrian baik ez datzala oarturik, len esaniko arauari yarra, oartu nintzan ere, ez zegola aietan aien gaiaren izatasuna seguratzan zidan ezer ere; ongi bainekusan, adibidez, baldin triangulu bat balizkatu ezker, ezinbestekoa dala iru anguluak bi artez bezainbatekoak izatea; baiña munduan triangulu bat ere ba-dagola aitor lezaidakenik ez nekusan; aitzitik, Izate betegin baten neukan bulkoa berriro azterkatzen ba'nun, izatasuna beragan sartua badaukala arkitzen nun, triangulu baten bulkoan bere anguluak bi artez bezainbategoak izatea daukagun bezelaxe; edo borobil batenean, bere zatiak oro erditik bitarte berean daudela, ta agiriago ere; ta, beraz, Yainkoa dan izate betegin ori ba-dala edo bizi dala, geometriko agerbide bat izan ditekene bezain egia da, beifnik-bein.

Baiña Yainkoa zer dan, eta gogoia zer dan ere ezagutzea gaitza dala siñesten duten batzu baldin ba'dira, gauza ikugaien gaiñetik beren gogoia yasotzen ez dutelako da, ta guzia irudimenaz ebaztera ain oituak daudelarik, gauza ikugaiekiko gogoeta-bide berezia dana, irudi ez ditekene guzia adigarri ez dala uste dute. Ta ori agiri-agiri dago pillosopuek berek eskolaetan egiatzat artzen duten esakunean, ezer ez dagola adimenean lenago zentzuan izan ez danik; zentzuan, ala ere, Yainkoaren eta gogoaren bulkoak bein ere ez dira izan, ziurki. Ta ba-deritzat bulko oriek aditzeko beren irudimena erabilli nai dutenak, soiñuak entzuteko edo usaiñak artzeko begiak erabilli nai lituketanak bezelakoak dirala; ta ba-dago ere aien eta auen artean alde au: ikusmenak bere gaien egiaren segurantza gutxiago ematen ez digula, usaimenak eta entzumenak beren gaiena baiño; ez irudimenak ez zentzumenek, ordea, adimena bitarteko ez ba'dute, iñoiz gauza bat ere ezin on egin dezaigukete.

Azkenik, ekarri ditudan arrazoiak gora-bera, Yainkoa ta gogoaren izatea aski siñesten ez duten gizonak baldin ba'dira, nai dut yakin dezatela, agian ziurragotzat yotzen duten beste gaiñerako gauzak, ots, gorputz bat ba-dutela, izarrak eta lurbira bat ba-dirala, ta orien antzeko beste batzu, ziurrezagoak dirala, alaere, ta gauza oriek, iñork, bitxi bat baldin ez ba'da, zalantzan ezin yarri ditzakeneraiñoiko ziurtzat gure barnean ba'dauzkagu ere, ori gora-bera, metapisiatzko egia batetzaz ari danean, ezin uka ditekene, eragabea izan ezik, ez dala ziur-ziur egoteko zio naikoa beste gorputz bat dugula ta beste izar batzu ta beste lurbil bat ikusten ditugula, era berean ametsetan irudi deza-

kegula oartu izatea ori orrela ez dalarik. Nola yakingo dugu, ba, ametsetan datorkigun gogoetak besteak baiño gezurrezkoagoak dirala, askotan aiek auek baiño bizi-ezago ta argi-ezagoak' ez baitira? Ta buruyantzienak asko ta asko ikasten ari ba'dira ere, ez dut uste ez-bai au kentzeak izpide naikoa eman dezaketarik, Yainkoa izatea lenik balizkatzen ez ba'dute. Aurrenik, ba, lenago artu dudan arau ori, ots, guziz argi ta garbi bururutzen zaizkigun gauzak oro egiazkoak dirala; arau orrek berorrek bere eskiertasuna artzen du Yainkoa badanetik edo bizi danetik, eta izate betegin bat danetik, eta gugan dagon guzia beragandik datorrenetik; ortatik dator gure bulko edo eza-gutzak, argi ta agiriak diranean, gauza izatedunak eta Yainkoa'gandikoak diran aifian, egiazkoak besterik ezin izan ditekezela. Orretara ezkerro, gezurrik daukaten bulkoak ba ditugu maiz, aietan zerbait illun eta naspildun dagolako da ta ortan ezer ezaz kutsaturik daude. Esan nai baita, orrela gugan naspildurik ba'daude, guzizko betegiñak ez geralako dala. Ta agiri da ez dugula narda gutxiago gezurra edo utsa, orrelakoak diran aldetik, Yainkoa'gandikoak dirala onartzeko, egia edo betegintzarrea utsetik datorrela onartzeko baiño. Baiña gure baitan izatedun eta egizkoa dan guzia izaki betegin eta amaigabe batengandik datorrela ez ba'geneki, ordun gure bulkoak oso argi ta garbiak ba'lira ere, ez genuke egiazkoak betegintzarrea dutela guri siñestarazteko argibiderik.

Orrela, ba, Yainkoa'ren eta gogoaren ezagutzak arau onen egiaz aitor eman digun ezkerro, oso errez ezagun dezakegu, lotan egiten ditugun ametsek, ernai gaudenean ditugun gogaetaen egiaz zalantzan yarri bear ez gaitutela, iñola ere. Ta gerta ba'ledi iñork lotan bulko guziz argi bat izatea, esaterako, geometirilari batek agerbide berri bat asma ba'leza, ura egizkoa izango litzake bere ametsa gora-bera; ta gure ametsetako oker sarritakoenari buruz —gure lekoreko zentzumenek zenbait gai ager-erazten dizkiguten era berean, aiek ere guri ager-eraztean datzana— ez da axola bulko orien egiaz ez siñesteko bide ematen ba'digu, ernai gaudenean ere iruzur egin baitezaigukete, sarritan; min-oria dutenek guzia laru dakusaten bezela, edo izarrak eta beste gauza oso urruti batzu dirana baiño askoz txikiagoak iruditzen zaizkigun legez. Labur-sur, naiz ernai gaudela naiz lotan, gure gogamenaren agiriari baizik siñetsi bear ez diogulako. Ta gomazute ongi gure gogamenarena diodala, ez gure irudimenarena ala zentzumenena; orrelaxe ere, eguzkia oso argiro dakusagula ta ez dugu orregatik uste izan bear dakusagun kaizukoa danik; eta guziz argi amestu dezakegu leoi buru bat auntz baten gorputzari itsasia, baiñan ez dago ortatik zertan atera munduan kimera bat dala; gogamenak ez baitigu esaten orrela ikusten edo amesten duguna egia danik, baiña

ba-diosku gure bulko edo ezagutza guziek egizko oiñarriren bat euki bear dutela; eziña litzake ta, oso betegin eta egiazkoa dan Yainkoak, ori gabe gure baitan aiek ipintzea; ta gure gogoetak amets egiten dugunean itzarrrik gaudenean bezain agiri ta osoak bein ere ez diran ezkeru, nai ta batzutan gure iduripenak lotan, ernerik bezain bizi ta areago ere izan arren, ori dala ta gogamenak ba-diosku gure oldozke-ta guziak egizkoak ezin ditezkelarik, guzizko betegiñak ez baikera, egia arkitu bear da ziur-ziurki ametsetan dagizkigunetan baiño gei-ago, itzarririk gaudenean ditugun aietan.

BOSKARREN ZATIA

Atsegin artuko nuke yarraitzeaz eta orrako lenengo orietatik atea nitun beste egien katea emen azaltzeaz; ortarako, ordea, gaitzitu nai ez ditudan yakintsuak eztabadakutzen ari diran zenbait gaiez mintzatu bearko nuken ezkeru, uste dut obe dukedala oriek uztea ta, ba-karrrik, zeintzu diran esatea erabat, erri-xeak argibide berezi geiago artzea onurakorra litzakenez ebaatea yakintsuenai uzteko (1). Beti euki nauzute tinko, Yainkoa ta gogoaren izatea egiztatzeko oraintsu erabilli dudan gogoeta-oiñarria besterik ez balizkatzeko artu nun erabakian eta geometirilarien egiztabideak baiño argiago ta ziurrago iruditzen ez zitzaidan gauza bat ere egiazkotzat ez artzean eta, aantik, badut bekoki esateko pillosopian yotzen oi diran korapillo nagosiai buruz, aldi gutxitan nire gogo naikotzeko bidea arkitu ez ezen, bai ta Yainkoak izadian ezarri ta gure gogoengan irarri ditun alako legeak ere oartu ditudala, eta aietaz aski ausnartu ezkeru, munduan dagon ala egiten dan guzian zeatz-zeatz betetzen diranik ezin dugu zalantzan yarri. Gero, lege orien yarraigoa gogoraturik, ikasia nun, baita ikasi uste izan nun guzia baiño egia onurakorrago ta garrantzi aundiagoko batzu argi egin ditudala deritzat.

Baiñan, alako begiruneak dirala bide da ta, argitaratu ezin dudan idazlan batean aietako nagusiak azaltzeko alegiñak egin ditudalarik, idazlan orrek daukana labur esatea obe duket aiek ezaute-razteko. Artan ipiñi gogo izan nun, ura idatzi baiño len, ikugaiezko gauzaen izaerari buruz yakin uste nun guzia. Baiña margolariek iduri legun batean gauza tinko baten alde bereziak eman ez ditzaketelarik, argitarantz itzultzen duten nagusietako bat autatu ta gaiñerakoak itzaletan, ots, nagusiari so egiten zaionean ikusi diteke-

(1) Galileo'ren gaiztespena dauka emen gogoan.

zan eran, ematen dituten bezela, orrela ere, gogamenean neukan guzia itzaldian ipiñiko ez ote nun beldurrez, argiaz bururatzen zitzaidana zabalki azaldu besterik ez nun egin; gero, ortatik bide artuta, eguzkiaz eta zirkingabeko izarrez zerbait gaiñeratu nun; argi guzitsua orrako orietatik baitator, ura bidaltzen duten zeruez, islatzen duten izarbelez, izar adartsuez eta lurbiraz; eta bereziki lurbiraren gaiñean dauden gauza guziez, koloredunak ala gardenak ala argitsuak diranak; eta, azkenik, ikusle dan gizonaz. Ta gauza guzi oriek apur bat itzaltzeko ta nire iritziak aisekiago agertzeko, yakintsuen artean artutako aburuai yarraitzera ala ezeztatzer a beartua izan gabe, erabaki nun onako mundu au aien eztabaidai utzi ta beste berri batean gertatuko litzakenaz mintzatzea, baldin Yainkoak'k balizkako lekuneetan ura antolatzeko gai aski orain sortarazten ba'lu, ta gai orren zati bereziai berdiñezki ta era gabe eragiñaz, olerkariek amets dezaketen bezain kaos edo naspil bat eraztuko ba'lu, gero izaerari bere egunoroko laguntza eman besterik egiten ez zula, berak ezarritako legeen arauz lanean ari izatea uzten ziola. Orrela, lenik, gai ori xeatu ta ura iruditzeke alegiña egin nun, munduan ezer argiago ta adi-errezagorik ez egoteraiñoko eratan, ene ustez, lenago Yainkoaz ta gogoaz esan duguna ez ba'da. Balizkatu ere bainun, argi ta garbi, artan ez dagola eskolak eztabadakutzen ari diran era edo tasun orietako bat ere, ez ta erabatez gure gogoai ain berezko izanik, ez dakigulakoa egin ere ezin dezakegun gauzarik. Izadi-legeak zeintzu ziran ikus-erazi nitun, gaiñera; ta nire arrazoiak Yainkoaren betegintzarre amaigabeen gaiñean baiño beste yasoin batean abetzen ez nitula, ezbairen bat euki genezaken guzi aiek argi egiteko ari izan nintzan, eta alakoak dirala ta Yainkoak mundu batzu irazan ba'litu ere, aiek osoro beteko ez ziran bat ere izan ez litekela ikus-erazteko alegiñak egin nitun. Onen ondoren, kaos orren zati aundiena, lege oriei yarraituz, gure zeruen antzeko egiten zun alako eran atondu ta eratu bear zala erakutsi nun; nola, bitartean, aren zatietako batzuek lurbira bat, eta beste batzuek izarbelak eta izar adartsuak, eta beste batzuek eguzki bat eta zirkingabeko izarrak antolatu bear zituten. Eta emen, argiaren gaiaz zabaltzen nintzala, azaldu nun zearo eguzkian eta izarretan izan bear zana zein zan, eta nola andik zeruetako uts baztergabeetan zear igarotzen zan, eta nola dirdiratzten zan izarbel eta izar-adartsuetatik ludiirantz. Zeru ta argizagi orien izate, egoera, igigune ta tasun berezi guziaz buruz zenbait gauza gaiñeratu ere nitun, eta orrela uste nun aski esan izan nula, mundu ontakoetan nik amesten nitun beste mundu ortakoen guziz antzeko izan bear edo, beñik-bein, irudi al ez dezaken ezer ere oartzen ez dala ezagutu zedin. Ortik, lurraz bereziki mintzatzer a etorri nintzan; nola Yainkoak ura osatzen zun aztarik ipiñi gabe, argi ta garbi balizkatu ba'nun ere, ori gora-bera, bere atal guziak aren

erdirantz zuzentzen zirala; nola ur eta eguratsa aren gaiñaldean izanik, zeru ta argizagien ezarkerak, illargiarenak, batik-bat, gure itsasoetan oartzten dan bezelakoxe urgora ta urbera bat eragin bear zula, ta orren gain, bai urezko bai eguratsezko alako izpura, sortaldetik sartaldera doana, tropikuen artean oartzten dana bezelakoa; nola mendiak, itsasoak, iturriak eta ibaiak eratu litekezan, eta meastak meatzetan sortu, ta ozkorroak landaetan azi, ta erabat, nasi edo osatuak dertizaten gauza guzi oriek sortu. Ta beste gauza batzuen artean, argizagien ondoren, sua ez ba'da, argi ekarri dezaken besterik munduan ezagutzen ez nun ezkeru, alegiñak egin nitun argiro adirazteko aren izaerari dagokion guzia, nola sortzen dan, nola elikatzen, nola batzutan bero argi gabe ematen dun eta beste batzutan argi berorik gabe; nola eman ditzaieken zenbait kolore zenbait gauzai ta beste zenbait tasun ere; nola irauungi ditzaken geientsuak edo errauts eta ke biurtu; ta, azkenik, nola errauts orietatik, bere egitearen indar soillez, leiarra eratzten dun; errautsak leiar biurtze ori, izadian gertatzen diranetako beste edozein baiño arrigarriago iruditzen zitzaidalarik, atsegin bereziaz zeekatu nulako.

Ala-ere, gauza guzi orietatik ez nun atera nai nik azaltzen nun eraz mundu au sortua izan dala, askoz egiantzekoagoa dalako, asieratik Yainkoak izan bear zuan bezelaxe yarri zula. Egia da, ordea, ta teologu geienek onartua dugu aburu au, Yainkoak irauñ-erazten dun egingtza, irazan duna bera dala; ta onela dalarik, asieran kaosena beste tankerarik eman ez ba'lio ere, izadi-legeak ezarri izateaz, ta ark oi dunez ari izateko bere laguntza ari emateaz, siñetsi diteke, irazapenaren mirariaren kalte gabe, gaiezko utsak diran gauzak oro, orain ikusten ditugun bezelakoak gerta zitezkeala, aldiarekin; eta aien izatea bururatzeko askoz errezagoa da, onela, gutxi-gutxika yaiotzen ikusten ditugunean, guziz egiñak daudela begi ematen diegunean baiño.

Arima gabeko gorputzen eta landareen zeapenetik abereenera, ta bereziki gizonenera igaro nintzan. Baiña, gaiñerakoez mintzatzen nintzan era berean, aietaz itz egiteko ezagutza naikoa oraindik ez neukala; ots, eragilleen bidez egiñak agertuz, ta izaerak zein azitatik eta nola ekarri bear ditun ikus-eraziz, Yainkoak gizon baten gorputza gureetako baten oso antzeko eratu zula balizkatzeaz naikotu nintzan, bai aren atzbegien lekoreko itxuran, bai aren atalen barruko tankeran, azaldua nun gaiaz bakarrik ura osatuz, ta asieran gogo adimendunik ez zemaiola, ezta gogo adimendun naiz oarmendun bezela erabilli lezaken beste gauzarik ere ez-baiña aren biotzean azaldu ditudan argi gabeko su orietako bat pizkortuz, igartu gabe gorde dan albitza berotzen dunaren edo ardo berriak kupelean lapa ta guzi uzten diranean iraki-erazten dunaren izaera berdiñekotzat neukana. Azterkatzen nitula, ba, orri yarraituz, gorputz ortan izan litekezan iñarkunak, gure

baitan izan ditezkan guziak berberak zirala arkitzen nun, guk aietaz gogoetarik egiten ez dugula ta, beraz, gure gogoak, ots, gorputzaz bestelakoa dan zati orrek, eta len esan dugunez, gogoeta egitea beste izaerarik ez duna artara ezertan laguntzen ez dula; ta iñarkun oriek guziak berberak diralarik, adimen gabeko abereak gure antzekoak dirala esan diteke; ezin arki diteke, ordea, gogamenaren menpeko izanik, gizonak geran adetik dagozkigun bakarrak diranetako bat ere; oriek, ordea, geroago arkitzen nitun Yainkoak gogo adimendun bat irazan eta nik azaltzen nun alako eran gorputzari iratxeki ziola balizkatuz.

Baiña, gai au nola erabilli nun ikus dedin, ipiñiko dut emen biotzaren eta talka-zaiñen igigunearen azalpena; ori aberetan oartzten dan lenbiziko ta erabatekoena izanik, errez aterako da ortatik beste guziez zer oldoztu bear dan. Eta esango dudana ulertzea errezago izan dedin nai nuke anatomia-ezagutzarik ez dutenek, au irakurri baiño len, birikak dauzkan abere aundiren baten biotza beren aurrean ebai-erazteko lana ar dezaten, guzian baita gizonarenaren antzekotsua, ta artau dauden bi gela edo utsuneak ikus ditzatela; lenik, eskumaldean dagona, ta ontara yotzen dute bi odi oso zabalak, ots, zain sakona, odolaren ontzi nagusia ta gaiñerako beste zain guziak adartzat ditun zuzatz-enborra bezela dana; ta zain urdiñarena, orrela gaizki izendatua, izan ere, talka-zain bat dalako, biotzetik irten eta gero birikaetan zear orotatik zabaltzen diran adar batzutan banakatzen dana; bigarrenik ezker aldean dagona, ta ontara yotzen dute era berean bi odik, lengoak bezain zabalak eta geiagokoak ere, ots, zaingorriarena, ta au ere gaizki izendatua dugu, birikaetatik datorren zain bat besterik ez dalako; birikaetan zain-urdiñarenekin nastuak diran adar batzutan banatzen da ta artzen dan atsa sartzen dan bidea, birika-odia deritzana; ta talka-zain nagusia biotzetik irten eta bere adar guziak gorputz osoan barna banakatzen dituna. Nai nuke ere, ongi erakutsi zitzaietela amaika larrutxoak beste ainbeste atetxo iduri, utsune bi orietan dauden lau zuloak iriki ta itxi egiten dutenak, ots: iru, zain sakonaren sarguan, eta ain ederki ezarriak daude ta, ezin diote iñola ere eragotzi odolari biotzeko eskumaldeko utsunean sartzea ta, ala-ere, irtetea eragotzen diote zearo; iru, zain urdiñaren sarbidean, aurkako eran ezarriak daudenak eta utsune ontan dagon odola birikaetan igarotzea laketzen dutenak, ez, ordea, birikaetan dagona utsune ortara berriz sartzea: bi, zain gorriarenaren sarbidean, birikaetatik biotzeko eskuma aldeko utsuneraiño odolari yoaten uzten bai, baiñan itzul-tzea galerazten diotenak; eta iru, zain urdin aundiaren sarbidean, odolari biotzetik ateratzen uzten, baiña berriz sartzea eragotzen diotenak. Eta ez da larrutxo auen zenbakiari buruz beste zergatikorik billatu bear, au baizik: zain gorrizko zaiñeko zuloa arkitzen dan le-

kuagatik arrautz-antzekoa izanik, birekin itxi diteke berera; besteak, obukiak izanik, irurekin obeki itxi ditekezan artean. Gaiñera, nai nuke gogotan ar dezaten zain-urdin aundia ta zain-urdiñezko zaiña, zain-gorritzko zaiña ta zain sakona baiño gogorkiago ta sendokiago egiñak dirala, ta azkeneko bi oriek, biotzean sartu baiño len, biotz-belarriak deritzaten eta onen antzekoaren aragiz osatutako bi zorro bezelakotsu eratuz zabaltzen dirala; ta beti bero geiago dagola biotzean gorputzeko beste edozein zatitan baiño; ta, azkenik, bero au dala bide, aren utsuneetan odol tantaren bat sar ba'dadi, bereala puztutzen da ta arrotzen, isurkari guziak egiten dutenez bero-bero dagon edozein ontzitan tantaka erortzen diranean.

Au esan ezkeru, biotzaren igigunea azaltzeko ez dut besterik gaiñeratu bear au baizik: aren utsuneak odolez beterik ez daudenean, zain sakonetiko odola sartzen dala ezinbestez eskumaldekoan, eta odoltzarra ezkeraldekoan, eta ainbat geiago ontzi bi oriek beti beterik daudela, ta aien zuloak, biotzerantz zuzenduak daudenak, ezin egon ditekezala zipozturik orduan; baiña bi odol tanta orrela sartu diraneko, utsune bakoitzean bana, tanta auek oso lodiak izan bear dutenak, sartzen diran zuloak guziz zabalak baitira ta etortzen diran ontziak odolez bete-beteak daudelako, edatu ta zabaldu egiten dira arkitzen duten beroaren beroaz; ta au dala ta, biotz osoa anpatzen dute ta datozen bi ontzien sarbidean dauden bost atetxoak bultzatu ta itxi egiten ditute, biotzera odol geiago yexeta galerazten dutelarik; eta geroago ta zabaltzenago dira ta orrela beste bi ontzien sarbidean dauden beste sei atetxoak bultzatu ta iriki egiten ditute, ta aietatik ateratzen dira orduan, zain-urdiñezko zaiñeko ta zain aundiko adar guzietan eta beteratsu biotzean puzgo bat dakartela; biotza berealakoan erterazten da, bai ta bere talka-zaiñak ere aietan sartu dan odola otzitu egiten dalako, ta sei atetxoak itxi egiten dira, berriz, eta zain sakoneko ta talka-zain sabiduneko bostak, berriz iriki egiten dira, beste bi odol tantari igarobide ematen dietela, ta aiek bereala lengoek bezelaxe biotza ta talka-zaiñak anpaerazten ditute. Eta odola, biotzean sartu baiño len, belarriak esaten dieten zorro bi orien zear igarotzen dalako, ortatik dator auen igigunea arenari aurkakoa izatea, ta auek erterazten dirala ura anpatzen danean. Gaiñerakoan, matematikako agerbideen indarra ez dazagutenak eta egiatzko arrazoiak egi-antzekoetatik berezkatzeko oitura ez dutenak, diodan au azterkatu gabe ukatzera ausartu ez ditezan, oartarazi nai dizuet oraintsu azaldu dudan igigunea bearrez yarraitzen zaiela biotzean agiri diran atalen ezarkerari ta, beatzakin artan artu diteken beroari, ta azturaz ezagun diteken odolaren izaerari, erloyu baten igigunea bere azta ta txirringaetako egoera ta itxurari darraion bezela.

Galdetzen ba'da, ordea, zaiñetako odola nola amaitzen ez dan,

onela eten gabe biotzean sartzen delarik, eta talka-zaiñak nola geicgi betetzen ez diran, biotzean zear igarotzen dan guzia aietatik datorran ezkerero, ez dut besterik erantzun bear Ingelanda'ko osalari bategen idatzi duna baizik (2). Osalari oni gai ontan korapilloa askatu dulako gorespena eman bear zaio, lenengoz erakutsi baitu talka-zaiñetako muturretan zenbait igarobide txiki daudela, ta aietan zear biotzetik artzen duten odola zaiñetako adar txikietan sartzen dala, andik biotzera artez itzultzeko; odolaren ibilbidea, beraz, betiko yoanertortze bat dugu. Ta au ederki egiztatzen du sendatzaillen egunoroko oarketaren bidez; aiek, ba, zaiña ebakitzen duten lekuaren gainean besoa ala-olako inderrez lotuz odola ugariago aterazten dute besoa lotu ez ba'lute baiño; ta bestera gertatuko litzake berago esku ta zauriaren artean lotuko ba'lute edo ta, indar aundiz, gaiñetik lotuko ba'lute. Agiri baita, ala-olako indarrez egindako loturak besoan dagon odolari zaiñetan zear biotzera itzultzea eragotzi dezaiokela, ez talka-zaiñetan barna odol berria etortzea, auek zaiñen azpitik dioazalako ta beren larrutxoak gogorrangoak izanik, estutzeko zaillagoak baitira; bai ta ere biotzetik datorran odolak yoera indartsuagoa dulako talka-zaiñetan zear eskurantz igarotzen, eskutik zaiñetan zear biotzerantz itzultzera baiño; ta odola zaiñetako batetan egin dan ebakidura dala ta besotik ateratzen dan ezkerero, bearrezkoa da loturaz peko aldean igarobide batzu egotea, ots, beso-muturren inguruan, odola talka-zaiñetara etorri al dedin. Odolaren ibilbideaz diona ere egiztatzen du txit ongi zaiñetako luzean leku berezitan dauden alako larrutxoen lidez, odolari gorputz erditik muturretara yoaten uzten ez diotenak, eta bai bakarrik muturretatik biotzera itzultzen; eta orren gain, oarikasiak ba-darakus gorputzean dagon odol guzia ebaki dan talka-zain bakar batetik irten ditekela aldi gutxitan, nai ta biotzetik urbil-urbillean talka-zaiña lotu dala, ura ta loturaren artean ebakidura egin ba'da ta orrela izanik isuri odola beste leku batetik etorri litekela iruditzeko biderik ez dagola.

Baiña ba-dira beste gauza asko odolaren igigune orren egiazko eragillea esan dudana dala aitor ematen dutenak; orrela, lenbizikorik, talka-zaiñetatik ateratzen dana ta zaiñetatikoaren artean oartzten dan aldea, ezin etorri liteke ontatik baizik: odola biotzean barna igarotzean meetu ta iragazixe dalarik, artatik irten ezkerero meago ta bi-ziago ta beroagoa da, ots, talka-zaiñetan dagola, sartu baiño len-txeago, edo batera doana, zaiñetan dagola. Ta ari ongi eman ezkerero, ikusiko da alde ori ez dala ongi agertzen biotz-inguruan baizik eta ez ainbeste, leku urrutietan; gaiñera, zain talka-zainduna ta talka-zain aundiaren larruaren gogortasunak, odolak zaiñak baiño indar

(2) Harvey'k.

geiagorekin aiek yotzen ditula erakusten du argi. Ta nola azaldu biotz-ekerraldeko utsunea ta talka-zain aundia; eskumaldeko utsunea ta talka-zaiñezko zaiña baiño edatsuago ta zabalagoak dirala biotzean zear igaro baiño len birikaetan bakarrik egon dan odoltzarra, zain sakonetik artz datorrena baiño meagoa ez ba'liz eta obeki ta errezago edatzen? Ta zer da sendatzailleek igarri lezákatená, tintiña artzean, baldin ez ba'dakite odola izatez aldatzen dan araura biotzaren beroak ura meetu dezakela len baiño indar eta lastertasun geiagoz naiz gutxiagoz? Eta bero au beste gorputz-ataletara nola zabalitzen dan azterkatzen ba'dugu, biotzean zear igarotzean berotu ta gero gorputz osoan barna banatzen dan odolaren bidez dala aitortu bear dugu; ta ortatik dator alde batetik baldin odola ken ba'dezagu, beroa kentzen dugula berebat; eta biotza burdin gori bat bezain gartsurik baldin ba'lego ere, ez zan oiñak eta eskuak berotzeko naikoa izango, egiten dun bezela, eten gábe odol berria bidaltzen ez ba'lie. Ontatik ezaguna da ere, atsartzearen egiazko aribidea birikan egurats berria sar-eraztea dala, biotz-eskumaldeko utsunetik datorren odola, ta artan arrotu ta lurrun antzeko biurtua izan dana, loditu ta berriz odol bilaka dedin, ekerraldeko utsunera baiño len, au gabe, ba, artan dagon sutarako azkurri izateko gai ez bailitzake; ta au egiztatzen da, birikarik ez daukaten abereek biotzean utsune bat bakarrik daukatela dakusagulako, ta amaren sabelean daudeño birika-aribiderik ez duten umek ba-daukate zain sakonetik biotz-ekerraldeko utsunera odola igarotzen dan zulo bat eta, birikan zear igarotzeke, talka-zaiñezko zaiñetik talka-zain aundira ura doan odi bat. Gaiñera, nola egin liteke yanarien egospena urdaillean, baldin biotzak beroa bidalduko baldin ez ba'lio talka-zaiñen bidez, eta onekin odolaren zati legunen batzu, yanariak urtutzero laguntzen dutenak? Eta yanari orien uriña odol biurtzen dun egintza ez al da ezagutzeko erreza, biotzean zear, berriz eta berriz, igarotzean eun edo herreun aldiz, bearbada iragazten dala gogoratzen ba'dugu? Ta elikatzea ta gorputzean diran ezabizi berezien sortzea azaltzeko, ez dugu besterik esan bear, au baizik: odolak, arrotzen daean biotzetik talka-zaiñetako mutu-rretarra digaran indarráz, bere zati batzu arkitzen diran azbegien zatien artean geldi-erazten ditu, ta zati oriek aterazten dituten beste batzuen lekua artzen dute; ta arkitzen dituten zulotxoén egoera edo txikitasunaren arauz, batzuek alako lekutara yotzen dute ta beste batzuek beste batzuetara, bestelako eran zulatuak egonda, ale bereziak elkarrengandik banatzeko gauza diran bae ezberdinetan ikus dezakegun era berean. Eta, azkenik, guzi ontan oargarriena duguna biziatsen sortzea da, aize me-me bat bezelakoak diranak, ala obekiago esateko, gar aratz-aratz eta bizi-bizi bat, eten gabe ta oso ugaria biotzetik burumuiñera goratzen dana ta gero andik, kirioetan barna, gia-

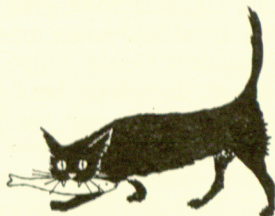
rretara laster egiñaz, gorputz-atal guziaz zirkun eragiten diena; ta odolaren zati eragikor eta sarkorrenak beste edozein lekutara baiño lenago burumuiñerantz nola dioazan azaltzeko ez dugu beste gauzarik asmatu bear, aiek daramatziten talka-zaiñak biotzetik zuzenenik datozenak dirala baizik, eta mekanikaen arauen eraz, izaerarenak berberak baitira gauza batzu alde berera elkarrekin igitzeko yoera dutenean, guzientzako tokirik ez dagola biotz-ekerraldeko utsunetik irten eta burumuiñerako yoera duten guzietan gertatzen dan bezela, azkarrenek aulen eta motelenak bazterka ezarri bear ditute ta, orrela, soillik eldu.

Gauza guziok bereziz azalduak nitun, argitaratzeko asmotan egon nintzan idaz-lanean. Eta orren ondoren, erakutsi ere nun giza-soiñaren kirio ta giarren antolakizunak zein izan bear duen; bizi-atsek barnean daudela, aren atz-begiaz zirkun eragiteko indarra euki dezaten; buruak, ebaki ta bereala igitu ta lurrari aginka dagiola ikusten dan bezela, dagoneko bizitzarik ez duten arren; zein ta zein aldaketa egin bear diran burumuiñean iratzarpentasuna, loa ta ametsak sortzeko; argiak, soiñuek, gozoek, beroak eta lekoreko gauzen gainferako tasunek nola irarri ditzaketen burumuiñean bulko bereziak zentzumeren bidez: goseak, egarriak, eta barrengo beste griña batzuek nola bidaldu ditzateken bereak artara; bulko oriek artzen ditun zentzua zertan euki bear dugun; zertan aiek iraun-erazten dituen oroimena, ta zertan aiek bestela aldatu ta berriak ondu ditzaken irudimena, bai ta era berean, bizi-atsak giarretan banatu ta gorputz-atalai eragin dezaiekena, zentzumen eta barrengo griñai agertzen zazkien gauzai, gure gorputzak, naimena otsemaile ez dularik, egin ditzaken ainbeste igigunetan, ainbeste era ezberdiñetan aiek egokituz. Eta au ez dute, iñola ere, arrigarriztat artuko abere baten gorputzean dauden ezur, giar, kirio, talka-zaiñak, zaiñak eta gainferako atalen kopuru aundiaren eretzean, giza-arteziak zati gutxi-gutxirekin zenbat automata edo berez egitzen diran mekanika egin ditzaken dakitenek, baldin gorputz orri, Yainkoaren eskuz egiña izanik, gizonak asma lezateketetako bat ere baiño obekiago eratu, berdiñetsi ere ez diteken eran, ta igigune arrigarriagoak ditun itzulika bati bezela begi ematen ba' diote. Ta emen ekuratu nintzan bereziki, tximu naiz beste edozein abereren atalak eta lekoreko itxura eukiko lituken alako itzulikak ba'legoz, abre ore izaeraren berekoak oso-osoan ez dirala ezagutzeko biderik ez legokela ikus-erazten nula; baiña, gure gorputzen antze-koak izan eta gure egintzak zentzuzki al bezainbat irudikatu zitezatenak ba'legoz, aldiz, beti eukiko genituke, ori gora-bera, egiazko gizonak ez dirala ezagutzeko bi bide ziur-ziur: lenengoa, iñoiz ere ez litzaketela erabili itzik edo beste zantzurik aiek eratur, guk egiten dugunez, besteai gure gogoetak agertzeko; bururatu al ba'zaigu ere,

itzulika bat itz egiteraiñoko alako eran egiña litzakena, bai ta itz egin dezala ere bere ataletan aldatzeren bat dakarten gorputz-egintzai buruz, esatē baterako, toki batean ikutzen baldin ba'diote, galde dagiala esan: zai diotena, ta baldin beste batean min ematen diotela oiū dagiala ta beste orrelako batzu; ala-ere, ezin burura dezakegu itzak bereziki eraztu ditzakenik aren aurrean esan dezaten guziaren esan-naiaari erantzuteko, gizonik zozoenek ere egin dezaketenez; eta bigarrena da, zenbait gauza guk bezain ongi ala obekiago, bearbada, egin ba'litzate ere, uts egingo lutekela beste batzutan ezinbestez, eta ortatik agertuko litzake ez dutela ezagutzaz egiten, aien atalen atontzearen bidez haizik; gogamena, ba, edozein gertaritan gauza izan litzaken lankai orokarra dan bitartean, atal oriek, berriz, antolabide berezi bat bear dute egintza berezi bakoitzerako: ortatik dator zentzuzko eziña izatea itzulika batean ari yardun-erazteko ainbeste ta ainbeste motatako antolabideak egotea, bizitzako gorabera guzietan, gogamenak guri yardun-erazten digun bezelaxe. Ori orrela dala, bi bide orietatik ezagun diteke ere gizon eta abereen artean dagon aldea, guziz oargarria baita ez dala gizonik, naiz zozoena ta ergelena izan, zoroak ere lekoratu gabe, zenbait itz elkarrekin antolatu ta bere gogoetak adirazteko itzaldi bat ondu ez dezakenik; ta, aitzitik, ez da abererik, naiz betegiñena alik zorikienik yaioa ba'litz ere, beste ainbeste dagikienik. Ta ori ez da yazoten abereek atalik ez daukatelako, ikusten baitugu sugetxoriek eta loruek itzak ebaki ditzaketela guk bezela ta, ala-ere, ezin dira mintzatu gu bezela, ots, diotena gogoan darabiltela aitor emanaz; gor-mintzulak yaio ta, bestea itz egiteko dauzkaten ataletaz gabetuak diran gizonik, berriz, asmatu oi ditute berenez zenbait agerpide ta, orien bidez, elkar aditzen dute, berekin bizi izanik beren mintzaera ikasi dutenekin. Eta onek, abereek gizonik baiño adimen gutxiago dutela bakarrrik ez-baiñan ezer ere ez dutela egiztatzen du; ikusten baita ezer gutxi naikoa dala mintzatzan yakiteko; ta mota bereko abereen artean ezberdintasuna oartzan dan ezker, gizonen artean bezela, batzu beste batzu baiño trebetzeko errezagoak dirala, ez da siñetsi bear bere motan betegiñenetao litzaken tximu naiz loru batek aur bat berdinduko ez lukenik, aien gogoa gurez guziz bestelako izaerazkoa ez ba'litz. Eta ez dira itzak grifaen aitor ematen duten izatezko igiguneakin nastu bear, aiek, abereek bezela mekanikaek ere idurika baititzateke, ta ez da uste izan bear ere, antziñako batzuek uste izan zutenez, abereek itz dagitela, guk aien mintzaera ulertzen ez ba'dugu ere. Ori egia ba'litz, aditu bailitekez gurekin beren antzekoakin bezela, gureak bezelatsuko gorputz-atalak daukatelako. Guziz oargarria da ere, beren egintza batzutan guk baiño artezi geiago darakusten abere batzu ba-dira ere, ori gora-bera, ba-dakusagu orietxek ezer ere ez darakustela bes-

te askotan; beraz, guk baiño obeki dagiten orrek ez du asmamen du-
tenik egiztatzen; ortara ezkeru, ba, guretako batek baiño geiago eu-
kiko lukete ta gaiñerako gauzak obekiago egingo litukete; aitzitik,
bat ere ez dutela egiatan ematen du ta izaera dala aiengan ari dana,
aien atalen antolbidearen arauz; orrela badakusagu txirringa ta biur-
kaiez soillik osatua dagon erloyu batek, guk gure zugurtzia ta guzti
baiño zeatzago orduak zenbatu ta aldia neurtu dezakela.

Orren ondoren, gogo adimenduna azaldua nun eta erakutsi, iñola
ere, etorri ez zitekeala ekaiaren almenetik, mintzatu naizen beste gau-
zak bezela, baiña berariz sortua izan bear duela; ta ez dala naikoa gi-
zasoiñean ostaturik egotea, endaizlaria bere ontzian bezela, bere atz-
begiai eragiteko ez ba'da apika; baiña bear dula gorputzari elkartu
ta esturoago baturik egon, gureak bezelatsuko biotzondo ta gurariak
izatea ta orrela egiazkoa gizon bat egiteko. Gaiñerakoan, luzatuxe
naiz gogoaren gaiari buruz, bear-bearrenetakoa dalako; Yainkoa uka-
tzen dutenen okerraren ondoan, len aski ezeztatu uste dudana, ez da-
go gogo aulak onbide artezetik geiago urrutiratzen ditun ezer ere,
abereen gogoak gurearen izaera berberakoa dala ta, geroztik bizitza
onen ostean ez beldurtzekorik ez itxarotekorik ez dugula uste izatea
baiño, eulien eta txindurrien antzera; baldin ba'dakigu, berriz, abe-
reez bestelakoak gerala, gure gogoaz ezertan ere gorputzaren menpeko
ez dan izaerazkoa dala egiztatzen dituten izpideak askoz obeki adi-
tuko ditugu ta, beraz, arekin iltzera menpetua ez dala; ta ezereztu
dezaken beste eragillerik ez dakusagun ezkeru, ura il-eziña dala us-
te izatera etzaten gera, gurez.



SEIGARREN ZATIA

Orain iru urte dirala, gauza guzi oriek dauzkan idaz-lana burutu ta argitara emateko berrikusten asia nintzalarik, begirune zor diedan eta neronen adimenak nire gogoetan baiño nire egintzaetan nagusigo gu-txiago ez duten norbaitzuek, beste norbaitek lentxeago argitaratu pi-siazko aburu bat gaitzetsi izan zutela yakin nun (1); ez dut esan nai ni iritzi ortakoa nintzanik; baiñan ura orrela gaitzetsia ikusi baiño len ez nun artan ezer oartu, ene irudiz, ez Erlisionerako ez lege-errirako kaltegarri zanik eta, beraz, baldin gogamenak burutara eman ba'lit, ezerk ere ez zidakean ura idaztea eragotziko. Au zala ta, bildur izan nintzan nireen artean ere, nire buruari ziria sartu nion baten bat ez ote zan, egiztabide ziur-ziurrik gabe, iritzi berririk nire siñestean ez artzeko, ta iñoren kalte bilakatu liteken bat ere ez idazteko, beti euki dudan ardura aundia gora-bera. Eta ori naikoa izan zan idaz-lan ura argitaratzeko nun erabakia niri beartzeko; erabaki ori artzera bultzatu niñuten arrazoiak oso sendoak izan ba'ziran ere, ala-ere, liburu-gintza gorrotatzera beti eraman naun nire yoerak eman zizkidan, berealaxe, beste batzu nire burua askatzeko eginbear artatik. Eta arrazoi oriek, batetik eta bestetik, alakoak dira ta nik emen aiek esatea bakarrik ez, guztiek ere aiek yakitea on izango dute, bear-bada.

Iñoiz ez ditut askotzat euki nire gogotik datozen gauzak; eta dara-bildan ikasbidetik adimen utsezko yakintzai dagozkien zenbait kora-pilloren askatzea, edo ta ikasbide orrek irakasten zizkidan arrazoien arauz nire oiturak zuzentzea beste ondoriorik bildu ez dudan bitartean, ez dut ezer idazteko beartua nengonik uste izan. Oiturai buruz, ba, nork bere ezagutzan ain tinko dago ta, buru bezainbat eraberritzaile arkitu litekez, baldin edozeiñi ta ez bakarrik Yainkoak beren errien yabetzat ezarri ditunai, edo ta igarle izateko bearrak diran eskerra ta

(1) Ba-dakigu Galileo izan zala ori.

azkua Argandik artu dutenai zillegi ba'litzaie aiek ezertan aldatzeko ekitea; ta nire gogarteari buruz, oso nire gogoko ba'ziran ere, beste gizonak ere, agian gogokoago zazkien beste batzu ba-ditutela uste izan dut. Baiña pisiako zenbait erabateko berriz yabetu ta korapillo berezi batzutan aiek aztarrenatzen asi nintzaneko, noraiño eraman lezateken eta oraindaiño koan erabili diran oiñarriez zein bestalakoak diran oartu nintzan, eta uste izan dut ezin nula aiek gorderik euki, al dugun giñoan gizon guzien ona billatzera beartzen gaitun legearen aurka oben larria egiteke. Berri oriek irakatsi baitidate bizitzarako guziz onuratsuak diran zenbait ezagutzatara iritxi ditekela; ta eskolaetan irakasten dan adimen utsezko pillosopia orren orde, arki ditekela egintzazko bat, eta aren bidez, gure nekazaleen langintza bereziak ezagunak ditugun bezain bereziki, suaren, uraren, eguratsaren, argizagien, zeruen eta inguratzen gaituten beste gauzaen indarra ta egikunak oro ezagutzeaz, legozkien erabilkunde guzietan aiek ustiatu genitzake, era berean, orrela izadiaren yaun eta yabe bilakutzen galararik. Ta ori oso naigarria da, lurreko arnariak eta artan dauden ongunde guziak lanik gabe gozatzea emango liguketen aleun lanabasen asmatzeagatik bakarrik ez-baiña, beregainki, osasuna iraun-erazteagatik ere, ura lenbiziko ongia, nonbait, ta bizitzarako beste ongien oiñarria dalako; adimena bera ere, izakeratik eta gorputz-atalen gaitasunetik ainbat doa ta gizonak oraindaiño koan izan diran baiño yakintsuago ta trebeago izan ditezen bideren bat arki ba'litteke, ura sendakintzan billatu bear dugu, nik uste. Egia da orain erabiltzen danak onura orren oargarriko gauza gutxi dauzkala; baiñan, ura gutxiesteko gogorik ez dudalarik, ziurtzat daukat artan iñor ez dala, ura lanbidetzat daukatenak ere, aitortzen ez dunik yakintza ortan dakiten guzia utsa dala yakiteko dagonaren aldean, eta aleun eritasunetatik, bai gorputzarenak bai gogoarenak, bai ta zartzarotiko aultasunetik ere yarei egin genezakela gure burua izae-rak yantzi gaitun aien yatorrien eta ongibide guzien ezagutza aski ba'genu. Ta orren bearrezko yakintzaren ikuskatzean nire biziialdi osoa emateko asmoa nularik, eta ari yarraituz, ene irudiz, uts egiteke artara yo bear dun bide bat arkitu nun ezker, bizitzaren laburrak edo azturagabeak baldin eragozten ez ba'du, uste nun ez dagola bi eragozpede orien aurka ongibide oberik, arkituko nukean apurra erriari yakin-erazi ta adimen onekoai aurrera yoateko ari ditezan deitzea baizik, bakoitzak bere yoera ta indarren arauz egin bearko ziran ikasketai lagun egiñaz, eta, era berean, aiek ikasiko zuten guzia yakin eraziz, azkenekoak, beren aurretikoek amaitu duten artatik asiaz, ta orrela zenbaiten bizitzak eta lanak elkartzuz, bat bereziki iritxi ditekenera baiño askoz urrutirago, guziak elkarrekin yoan gintekezan.

Bai ta oartu ere nun, oar-ikasketai buruz, ezagutzan aurreratu-ala bearrago ditugula; asieran obe baitugu berez gure zentzumenai ager-

tzen zazkienak eta aietaz gutxi ausnartzen ari ba-gera ere, ez-yakin ezin ditzakegunak erabiltzea, beste bakanago ta landuago batzu billatzea baiño; orrako bakarrago oriek iruzur egiten baitigute askotan, baldin beste arruntagoen yatorriak ez ba'dakizkigu ta aiek menpeko zaizkien kakoak ain bere erako ta ain txikiak baitira geienetan eta aiek oartzea oso zaila dalako. Ontan euki dudan lerroa, ordea, auxe duzute: lenbizikorik, lurbiran dan edo diteken guziaren yatorriak edo lenengo erroak erabat arkitzeko ari izan naiz, ontarako ura sortu dun Yainkoa besterik gogotan artu gabe, ta berenez gure gogoetan dauden alako egi-azietatik, beste leku batetik aiek ateratzen ez nitula. Orren ondoren, erro orietatik etorri ditekezan ondore lehen eta noiznaikoenak zein diran aztertu dut; eta bide orietatik arkitu ditut, nik uste, zeru batzu, argizagi batzu, lur bat, bai ta lur gainean ere, ur, egurats, su, mea-oreak, eta beste gauza batzu, oroetakoena eta bakunenak izanik ezagutzeko errezenak ere diranak. Gero, berezienak ziranetara nai nunean, ainbeste ta ain bestelako agertu zitzaizkidan eta uste izan dut ezia dala giza-gogoarentzat lurrean diran gorputz tankera naiz motak berezkatzea, artan egon litekezan beste anitzetatik, Yainkoa'k ala nai ta an yari ba'litu ta, beraz, ezin ditugula ere gure erabilkuntzarako aiek menpera, egiñen bidez, eragilletara yo ta zenbait oarketa berezitan erabiltzen ez ba'ditugu. Orrezkero, ba, nire zentzumenai agertuak ziran gauza guzien gainean nire gogoa berriz igaroaz, ba-dut bekoki esateko ez nula ezer ikusi aietan nik arkitu oiñarrien bidez, aski aiseki azaldu ez ditekenik. Aitortu bear dut ere, ordea, izadiaren almena ain zabal eta aundia ta oiñarri oriek ain bakunak eta erabatekoak izanik, ondore berezi batño oartzen dudaneko, berealakoan ezagutzen dudala, ura aietatik etorri ditekelera era ez-berdin batzutan eta era orietako zeñen bidez datorren arkitzean dut nire neke aundiena geienetan; eta neke ortarako ez dut ongibide au baizik: eman bear dan azalpena au ala beste ura baldin ba'da, ondorea era berean sortu ez dedin alakoak izan ditezan oar-ikaspen batzu billatzea. Gaiñera, ainbesteraioño eldu naiz eta aski ongi ikusten dut, nire ustez, ondore orietarako gauza izan ditekezan oar-ikaspen geienak egiteko artu bear dan ingurua; baiña, badakust ere, ainbeste ta alakoak dirala ta ez nire eskuak ez nire mozkiañak, daukadana baiño millatan geiago ba'neuka ere, ez lirake guziatarako naiko izango, ta orrela ezkero, aurrerantzean geiago ala gutxiago egiteko ongundea dukedan giñoan, onela ere izadiaren ezagutzan geiago ala gutxiago aurreratuko naiz. Guzi au yakin-erazteko asmoa nun nik idatzi liburuxkan, erriak lortu dezaken onura ain argi era-urtsiz, gizonen ona erabatez nai duten guziaz, ots, egiaz onbidetsuak eta ez gezurrezko iduriz eta izen on utsez diranai, aiek egindako oar-ikaspenak eta nik oraiño egiteko ditudanen ikuskatzean niri lagun egitera beartzen nitularik.

Ordutik onakoan, ordea, beste arrazoi batzu bururatu zaizkit gogo-aldatzera eraman nautenak, bai ta ere, uste izatera garrantzi samarrekotzat yotzen ditudanak oro idazten yarraitu bear dudala, noski, aien egia ager-erazten dudan neurrian, eta irarri bearko ba'nitu ipiñiko nuken ardura berberaz, onela aiek ongi aztertzeako asti geiago izango nukelako bakarrik ez, izan ere, bakoitzak bere buruarendako bakarrik egiten dunari baiño oartukiago begirazten baitio, besteak azterkatu bear dutela uste dunari, baita aiek bururatzean egiazkotzat yo ditudan gauza asko gezurrezkoak zirala ezagutu dut gero, paper gaiñean aiek yartze-
 ra yoaterakoan, baiñan erriari on egiteko muga onik ez galtzeko ere, baldin artarako ba-naiz, eta nire idatziak ezertarako ba'dira, izan ere, ni ilda gero aiek eukiko ditutenek egokien uste izango dutenez erabil ditzatekelako. Uste izan nun, ordea, ez nula iñola ere aiek argitaratzea onartu bear bizi nintzalarik, ez bear-bada, sortu litzaten egigoa ta ezta-baidak, ez ta ere irabazi lezaidateken ospeak, dana dala, nire burua ikastun egiteko eman gogo dudan aldia galtzeko biderik eman ez zezaidaten. Izan ere, edozein gizon andarakoen ona billatzera beartua dagola al dun giñoan eta iñorentzat gauza ez dana ezertarako ere ez dala egia ba'da; ala-ere, egia da orobat gure ardurak oraiñaldia baiño arago luzatu bear dirala, ta on dugula orain bizi diranentzat, bearbada, onuragarriak diran gauza batzu aldebat uztea, gure illobai are onuragarriago izango zazkien beste gauza batzu egiteko asmotan dalarik. Izan ere, nai dut yakin dedilla egundaiño ikasi dudan gutxia ezertxo ere ez gñala ez dakidanaren eta ikasi al izatera etsitua ez naizenaren aldean, yakintzaetan egia gutxi-gutxika ager-eraziz doazanai, gertatzen baitzaie aberastutzen asten diranai bezelaxe errezago zaiela, irabazpen aundiak egitea aberastuxe diranean, lenago, beartsuak ziralarik askoz txikiagoak egitea baiño. Berdindu ditekez ere gudalburuakin beren gurendaen arauka indarretan aunditzenago diranak eta yokabide geiago bear dutenak gudaldi baten galtzearen ondoan irauteko, iriburuak artzeko ta lurraldeak menpetzeko garaipen baten ondoan baiño. Izan ere, gudukatzen ari izatea bezela dugu egiaren ezagutzara eltzea galarazten diguten neke ta oker guziak garaitzeko alegiña egitea, ta bat galtzea da erabateko ta bearrezko samarra dan gai bati buruz gezurrezko iritziak onartzea; ta trebetasun askoz aundiagoa bearrezko dugu gero, geunden egoera berean yarri gaitzean, oiñarri ongi tinkatuak ditugunean aurrerapen aundiak egiteko bear duguna baiño. Niri buruz, yakintzaetan zenbait egia baldin arkitu ba'ditut (eta etsita nago liburu onek dauzkan gauzaek, batzu arkitu ditudala egizatutuko dutela), esan dezaket askatu ditudan bospasei korapillo nagusien ondore ta azpikoak besterik ez dirala, ta zoria nire alde euki dudan beste ainbeste guda-katatzat euki ditudanak. Eta ez naiz bildur esateko ere auen antzeko beste bizpairu baizik irabazi bear ez ditudala, nire xedean yotzeko ta

nire adiña ez dala ain aurreratua, izaeraren oiturazko ibilbidearen arauz, ortarako bearra dan astia euki ez dezadan. Baiñan, orrexegatik, gelditzen zaidan aldia ongi erabiltzeko dudan itxaroa aundiago ta ura aurreztutzera beartuago nagola uste dut; eta eukiko nituke, nonbait, ura galtzeko bide asko, nire pisiaren sustriak argitaratuko ba'ntu; ain agiriak ba'dira ere ta naikoa ta naikoa baita aiek aditzea aiek siñesteko, ta egiztabideak eman ez ditzakedan bat ere ez ba'dago, ala-ere, gaiñerako gizon guzien iritziakin bat etortzea eziña dan ezkerro, nire lanetik aldenduko nauten egigoak sortuko ditutela usnatzen dut.

Esan diteke egigo oriek onuratsuak izango lirakela, bai neri neronen utsak ezaguterazteko, bai nire baitan zerbait onik ba'nu, gaiñerako gizonek aren ezagutza geiago euki dezaten bide ortatik; eta anitzek batek bakarrik baiño geiago dakusten ezkerro, nire len-egiak erabiltzen asi ba'lediz, lagun egingo lidateke ere beren asmaketaz.

Baiña, nire burua oso utseginkortzat aitortzen ba'dut ere, ta datozkidan aurrengo gogoetetan ustea oso bakanik yartzen dudan arren, ala-ere, egin ditzaidaketen aurka-esanen dudan azturak, aietatik onurarik itxaroteko eragozten dit; askotan azterkatu al izan ditut ifloren iritziak, bai nire adiskidetzakoenak, bai nirekiko ez-axolak zirala uste nitunenak, bai ta maitazarreak ene adiskideai estali lezaiekena agererazteko alegiña egingo zuten zenbaiten gaizkinaiak eta bekaitzak ere: meatz-meatz gertatu da, ordea, niretzat guziz ustegabeko zan aurka-esanen bat niri egitea, nire azi-orrazitik oso urrutiratu gauzaren bat ez ba'litz, eta, beraz, gutxi-gutxitan arkitu dut nire iritzien gaitzesle bat ni baiño zorrotzago, edo bidezko-ezagotzat ez neukana. Ta ez dut bein ere oartu eskolaetan egiten ari diran etzabaidak gora-bera, lenago ez ezagun egia bat ager-erazi dala; bakoitzak garaitzeko alegiña egiten dun artean, geiago diardu egiantza egiztatzeko, bat eta bestearen izpideak aztatzean baiño; ta luzaroan lege-gizon onak izanak. ez dira orregatik gero ebazle obeak.

Besteek nire gogoeta yakitetik aterako duten onurari buruz, ez liteke ere oso aundia izan, ez baititut oraiño aiek ain urrutiraiño eraman, erabilkuntzara egokitzeko baiño len, asko gaiñeratu bearrik ez dezaten bezainbatean. Eta uste dut, arrokeri gabe, esan dezakedala baldin iñor ba'dago aiek azaltzeko gai danik, ni izango naizela beste edozein baiñoagoa; nirea baiño beste adimen askoz obeagoak munduan ez litekezelako ez-baiña, beste batengandik gauza bat ikasten dunak, ezin dezakelako ura bururatu ta beretu asmatu dunak bezain ongi. Ta izan ere, oso egiazkoa dugu ori gai ontan; sarritan, adimen guziz oneko lagunai nire iritzi batzu azaldurik, mintzatzen ari nintzan artean oso argi ulertzen zitutela iruditzen baitzitzaidan, eta ala-ere, berresan ditutenean, oartu naiz ez nintzakeala niretzakotzat aitortu; ainbeste-raiño bestelatu ditute gutxiz-geienetan. Arira datorkit au gure ondo-

rengoai eskatzeko ez ditzatela iñoiz siñetsi beste iñork nigandikoak dirala esango dizkien gauzak, neronek zabaldu ez ba'ditut; eta ez naiz iñola ere arritzen idazlanak ez ditugun antziñako pillosopuai ezartzen zazkien bitxikeriak dirala ta, ez ta ori dala ta ez dut uste ere aien gogoetak ain zentzugabeak izan diranik, aien aldiko gizon burutsuenak baitziran; gaizki azalduak izan dirala baizik, Ba-dakusagu ere, gutxi-gutxitan gertatu dala aien yarraile batek aiek gainditzea; ta ziurtzat daukat orain Aristotel'i darraizkionetako leiatsuenek beren burua zorionekoztat eukiko lutekela ark euki zun besteko izadi-ezagutza ba'lute, nai ta geiago iñoiz ez eukitzeko baldintza pean ere. Untza bezelakoak dituzute, eusten dien zugatzak baiño gorago ezin ditekena, ta askotan yeixten dana ere, kukularaiño igo ta gero; izan ere, iruditzen baitzait orrelakoak berriz beratzen dirala, ots, ikasteaz gabetzen ba'lira baiño yakitun-ezago bilakatzen dirala, alako eratan; alakoak, ba, egilleak adi-errezki azaltzen dun guzia yakiteaz pozik ez daudela, órren gain, mintzatzen ez dan eta, agian, bein ere gogoan erabilli ez zitun korapillo batzuen askatzea arkitu nai dute aren baitan. Ala-ere, pillosopian aritzeko bide ori eroso-erosoa da nolabaiteko adimena dutententzat, darabiltziten berezkate ta len-egien illuntasuna dala bide, itz egin baitezakete edozertaz, ba'lekite bezain ausarki, bai ta esaneko berbatan egon ere antzetsuenen eta zorrotzenen aurka, aiei eragiteko biderik ez dagola; ta ortan, ba-dakusan batekin berdiñean burrukatzeko, leze oso illun baten ondarrera etor-erazten dun itu baten antzekoak iruditzen zaizkit; eta esan dezaket olakoek on dutela darabilzkidan pillosopiazko len-egiak nik ez zabaltzea; aiek oso bakun eta agiriak izanik, aien zabaltzeaz liskartzera yetxi diran leze orri leioak iriki ta argi emango ba'nio bezelaxe egingo nukelako. Baiña, buru-yantzienak ere ez dute aiek ezagun nai izateko biderik; izan ere, edozertaz mintzatzen yakin eta yakintsu-otsa irabazi nai ba'dute, errezago lortuko dute ori, edotariko gaietan neke aundirik gabe arki diteken egi-antzekoaz naikotzen dirala, batzuren batzutan, gutxi-gutxika baizik ager-erazten ez dan egia billatuz baizik, beste batzuez mintzatzeko muga datorrenean aiek ez dakizkigula zabalki aitortzera' heartzen gaitun egia ori. Baiñan, egiapur bat, dana dakitelako iruditzearen utsalakeria baiño naigarriagotzat ba'dute, iñola ere, naigarriagoa danez, eta nirearen antzeko asmo bati yarraitu nai ba'diote, ez dute itzaldi ontan dagoneko esan dudana baiño geiago esan dezaiedan bearrik, izan ere, nik egin dudana baiño aragotzeko gai ba'dira, ainbat geiago izango dira, ziur ere, arkitu uste dudan guzia berenez arkitzeko, ta beti nire azterketak eraz egin ditudan ezkeroraiño ager-erazteko gelditzen zaidana lenago arkitu al izan nuna baiño berez gaitzago ta ezkutuagoa da, eskierki, ta beraz, nire bidez baiño askoz atsegingarriago litzaieke beraien bidez ikastea. Gaiñera, lenbikorik gauza errezak billatu ta goxo-goxo beste zaillago batzutara

igaroaz artuko zutekean oitura, nire irakaspen guziak baiño onuratsuago izango zaie. Nerau etsita nago, gero billatu ditudan egia guzien agerbideak nire gaztaroan irakatsi ba'lizkidate, ta aiek ikasteko nekerik izan ez ba'nu, agian, gaur ez nukean besterik yakingo, edo beñik-bein, billatzen ari naizen arauz, beste berri batzu arkitzeko, ene iduriz, ditudan oitura ta erreztasuna ez nitukean eukiko. Ta, itz batez, munduan baldin ba'da egikizun bat asi zunak bezain ongi iñork ere burutu ez dezakena, ari naizen auxe da, nonbait.

Egia da, lan ortarako gauza izan litekezan ikasketai buruz, gizon bat ez dala naikoa guziak egiteko; gizon onek, ordea, ez ditzake ere onuraz erabilli bereak baiño beste eskurik nekezaleenak edo ordaindu lezaieken beste lagun batzuenak, bide oso eragintsua dan sari on baten ustez bere aginduak zeatz-zeatz beteko ditute ta. Izan ere, beren oldez, yakin-naiez edo ikas-miñez, beren laguntza eskeiñi zezaiotenek, geienetan egintza baiño agintza geiago ditutenaz gaiñera, eta batek ere ondore onik egiten ez dun esakizun ederrak baizik ez ditute egiten, zenbait korapilloren azalpen batzu, edo beintzat, alperrikako zurikeri ta izketa artu nai litukete ordainbidez, ziur ere, ta naiz aietan aldi gutxi eman, galduan geldituko zan beti. Ta besteak egin dituten oarketai buruz, yakin-erazi nai ba'litukete ere, ta au ez dute iñoiz egingo isillekoak izendatzen ditutenek, geientsuak ainbeste gora-bera ta gai ez-bearrez osatuak dira ta lanak izango lituke aietan egiazkoa ageri egitea; ta orren gain, ain gaizki azalduak bai ta ain gezurrezkoak arkituko lituke, aien egilleek beren len-egiakin bat datozela iruditzea billatu izan dutelako ta gauza liraken batzu ba'legoz ere, ez luteke nonbait, aiek autatzeko eman bearke luken aldia balio izango. Orrela, ba, munduan ba'lego gauza aundienak eta erriarentzako onenak arkitzeko gai dala genekian gizon bat, eta ori zala ta, gaiñerako gizonak aren asmoa betetzeko ari lagun egiten aleginduko ba'lira, nondik-edo-andik, ez dakust zer besterik egin lezateken aren alde, bearrak izan zitezcan oar-ikaske-taen igorpenak ordaintzera laguntzea baizik, eta, gaiñerakoan, mugaitzekoak aren asti lantsua eragoztera zetozela galeraztea. Baiñan, oi-ez-bezelako gauzak agintzeko ain arroa ez ba'naiz, ez ta erriak nire asmoai buruz axola asko izango dula amestutzeko bezainbateko gogoeta utsez heterik ez nagonaz bestalde, ez dut ere gogo ain makurra, irabazi ez dudala uste liteken laguntza bat iñorgandik gogoz artzeko.

Gogoratze guzi auek elkarrekin dirala ta, ez nun, duela iru urte, esku artean neukan idaz-lana zabaldu nai izan, eta bizi naizeño ain erabatekoa litzaken besterik, ez ta artatik nire pisiako sustraiak eza-gutu litekezanik ez argitaratzea erabaki nun ere. Orditik onarakoan, ordea, bi arrazoi sortu dira emen zenbait idaz-lan labur, berezi yartze-ra, ta erriari nire egintza ta asmoen berri ematera beartu nautenak. Lenbizikoa, egin ezezkoan, zenbait idatzi irartzeko asmotan nengola

yakin duten batzuek, uste lezateke, agian, artaz gabetzeko izan ditudan zioak nire izen ona illundu dezaketenetarikoak dirala; izan ere, aintza maiteegi ez ba'dut, eta ura gorrotatzen dudala esatera ausartzen ba'naiz ere, gauza guziak baiño geiago onerizten diodan atsedenaren aurkakoa dan aldetik, ala-ere, ez dut, bein ere, ezer egin nire egintzak ezkutatzeke, gaizkiak bai'liran, eta ez dut ere ardura asko artu, ez ezaguna egoteko, onela nire buruari kalte egitea uste nulako bakarrik ez, ark alako kezka eman lizadakelako ere, ta orrela, ezaguna izateko ala ez izateko arduraren artean ez-axola beti egon naizelarik irabazi dudan alako entzutea ezin dut eragotzi, ta ori dala ta, uste izan dut entzute ori gaiztoa izan ez dedin, beintzat, alegiña egin bear nula. Au idaztera beartu naun beste arrazoiak auxe duzute: nire burua ikastun egiteko dudan asmoa egunero, geroago ta geiago, atzeratzen doala dakust, bear ditudan eta ifloren laguntza gabe egin ez ditzakedan aleun oar-ikasketa dirala bide, ta nire arrazoietan erriak ardura asko artuko dula itxarotzeraiñoko ametsik egiten ez ba'dut ere, ala-ere, ez dut nai nire buruari zor diodan ezertan uts egin, bide ematen dudala ni baiño geiago bizi izango diranek ogen eman dezaidaten, gauza obe asko egifiñk utzi al izango nitukeala, nire asmoetan nola ta zertan lagundu lezateken aiei adirazteko zabarregia izan ez ba'nintz.

Eta uste izan dut errez zitzaidala gai batzu autatzea eztabada aundirik sortu gabe, ta nire len-egiai buruz nai dudan baiño geiago ageraztera beartu gabe, yakintzaetan noraiñokoa naizen aski argi ikuseraziko dutenak. Ez dakit artan ondore ona egin dudan ala ez, ez baitut ifloren iritziai aurrea artu nai, nerau nire idatziez mintzatuz: baiña, azterkatuko ba'lituzte, atsegin aundia artuko nuke, ta ori egin dezaten bide zabalago emateko, eskatzen diet aurka-esanen bat egiteko gogo dutenai bidal dezaiotela nire liburugiñari, onek el-eraziko dit eta alegiña egingo dut arekin batera nire erantzuna argitaratzeko; orrela irakurleek, bata ta bestea elkarrekin ikusita, aisekiago ebatziko dute egiari buruz. Agintzen ez baitut erantzun luzeak ifloiz egitea, bai, ordea, nire utsak baldin ezagutzen ba'ditut zabalki aitortzea, ta aiek oartu ez ba'ditzaket nire idatzien alde bearra dala uste dudana esango dut laiñoki, beste gai berri baten azalpena gaiñeratu gabe, bata bestearekin mugagabeki ez nastatzeko.

Dioptrique ta *Météores* liburuen astean mintzatzen ari naizen gaurzaetako batzuek arritzen ba'zaitute, balizka izendatzen ditudalako ta aiek egiztatzeko gogorik ez dudala dirudilako, izan ezazute guzia oartuki irakurtzeko egonarria, ta naikotuko zeratela uste dut; izan ere, arrazoiak, ene irudiz, onela elkar lotuak daude ta, azkenekoak beren erroak diran lenengoen bidez egiztatuak dauden bezela, lenengo auek, berriz, beren ondoreak diran azkenekoen bidez daude ere. Ta ez da uste izan bear logikuek obu diotsaten utsa egiten dudanik, ondore

oietako geienak guziz egiazkoak dirala azturak erakusten ditularik, ateratzen ditudan erroak, aiek egiztatzeko baiño geiago azaltzeko gauza dira, ta, erro oriek, berriz, ondore auek egiztatzen ditute. Ta balizkak izendatu ba'ditut, itzaldi ontan azaldu ditudan lenengo egietatik aiek atera ditzakedala uste dudala yakin dedin da; baiñan, ain zuzen ere, ez dut ura egin nai izan, bizpairu itz entzun eta beste gabe, beste batek ogei urtez gogoan erabilli dun guzia ba'dakitela uste duten, eta sarkorrangoak eta bizkorrangoak diran neurrian, uts egiteko etziñagoak eta egia ager-erazteko gai-ezagoak ere diran zenbait buru-yantziek, nire oiñarriak dirala uste litzatekenen gaifñean pilosopia bitxiren bat eraikitzeo abagunea ustiatu ta gero niri errua ezarri dakidala eragozteko: nire-nire ditudan iritziai buruz, berriz, berriak dirala ta ez ditut zuritzen, aien arrazoiak ongi gogotan artzen ba'dira, etsita nago gai berei buruz euki ditezkan beste edozeintzu baiño oi-ez-bezelako ezagoak eta bitxiezagok iruditzeraifñoko bakunak eta zentzunaren arauzkoak arkituko dirala; ta ez naiz illarraintzen ere orietako bat-ez-baten lenbiziko asmatzaillea izateaz; bai, berriz, aiek onartu izateaz, beste iñork esanak ala ez esanak ziralako ez-baiña, gogamenak aien egia siñestarazi dizkidalako bakarrik.

Dioptrique-an azaltzen dudan asmakaria antze-langilleak burutu ez ba'dezakete, ez dut uste, ori gora-bera, ura txarra dala esan ditezkenik; izan ere, azaldu ditudan itzulikak, kako batek ere uts egiten ez diela, egiteko ta aokatzeo trebetasun eta oikuntza asko bearra izanik, ez nintzake gutxiago arrituko lenengo aldiz artara yoko ba'lute, norbaitek musika-paper on bat artuaz beste gabe, luta ederki yotzen egun batez ikasi al ba'leza baiño. Ta nire erriko mintzoera dan prantsesez (2) idazten baldin ba'dut, nire irakasleen izkuntza dan latiñez egin ordean, beren izatezko adimena besterik ez darabiltenek, antziñako liburuak soillik siñesten dutenek baiñon obeki nire iritzia ebatziko ditutela koan nagolako da; ta zentzua ikastearekin elkartzen dutenai buruz, nire ebazletzat nai ditudan bakarrak, ez dira, ziur ere, ain latin-zaleak izango, nire izpideak erri-izkeraz azaltzen ditudala ta aiei belarri eman nai ez izateraifño.

Gaifñerakoan, ez dut emen bereziki mintzatu nai, gerokoan yakin-tzaetan egin uste ditudan aurrerapenez, ez erriarekiko nire burua bear-tu, bete dezakedan ziur ez nagon agintzarik ari egiñaz; bakarrik esango dut, ordea, gelditzen zaidan bizi-aldia izadi-ezagutza apur bat yadeste ko ari izaten ematea erabaki dudala, egundaiño erabilli izanak baiño sendakintzarako arau ziurragoak ateratzeko gauza izan dedin; eta nire yiteak beste edozelako asmoetatik ainbeste indarrez alde eragiten nau-

(2) Prantsesez idatzi zan lenengo pilosopi-liburua dugu *Ikasbideari buruzko itzaldia*.

la, beste batzuri kalte egin gabe batzuri on egin ez ditzaikenetakoetatik beregainki, ta alako gertariak aietan sartzera beartu ba'niñu, uste dut ez nintzakela gai azken onera aiek eramateko. Emen egiten dudan aitorpen au ba-dakit ez dala munduan nire burua itzalgarrri egiteko gauza izango; baiñan ez dut ere onela izateko gogorik, eta nire burua zordunagotzat eukiko dut beti ere, eragozpiderik gabe, nire astiez gozatu nadin lagun egin dezaidatenai, munduko aginbide ederrenak eskeiñi ditzaidatenai baiño.

